

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIV. evf.

1899. Martius—Aprilis

2-ik füzet.

A keresztény hierarchiáról Mas'udi szerint.

Mas'udi X. évszázbeli tudós arab történész és földrajzíró (megh. 956-ban v. 957-ben Kr. u.) *Morág al-dzahab* cz. nagy művében több helyen szól a keresztényekről, a kereszténység terjedéséről, a különböző keresztény hitfelekezetekről, különösen a keleti keresztényekről, a nestorianusokról és jakobitákról s ezek vallástételeiről.

Mi jelen cikkünkben a keresztény hierarchiáról való nézetét fogjuk hí fordításban közölni, melyet említettem nagy műve VIII. fejezetében fejtett ki, s fogjuk az érdekes szöveget néhány jegyzetünkkel kísélni. Mielőtt azonban áttérnénk a szövegre, bevezetésül a s'abeusokról s *Kharân* városáról fogunk röviden szólni.

Mas'udi Budásf-ot tartja a s'abeismus megalapítójának, a ki *Tahmuret* (Tahomers)¹ perzsa mythikus király uralkodása idejében tünt fel, s ezeket írja tantételeiről: a nemesség eredete — *Budásf* szerint, — a tökéletes jóság s az élet elvoka (szó szerint bányája, mintegy: az élet kincsének bányája) a magas égben rejlik, és a majd előtűnő, majd eltűnő esillagok s azoknak pályáikból való kimozdulása, a térben való mozdulatok, együtt állások vagy elválások az égi pálya valamelyik pontján, oka mind azoknak, a melyek a világon történnek, (igy) az élet hosszú vagy rövid voltának, az egyszerű elemek² összetételének, vagy elszéledésének, az alakok befejezésének, a tengerek apályának és dagályának. A bolygóknak s pályáikban helyezte az általános vezetés főtényezőjét (szó szerint a nagy kormányzatot). Még más tantétei is vannak, melyeknek előadása azonban túlhaladná kivonatunk határát. E tanaival feleszámú gyenge eszü embert tévesztett meg. Ugy mondják, hogy Budásf alapította meg a *h'arâni*-ak és *kimari*-ak s'abeismusát; utóbbiak tantételei nem egyeznek (teljesen) előbbieniekével stb.³

Az égi testek imádása igen régi s felnyulik az emberiség őstörténetének kezdetéig, mint a hogy erről a legrégibb assyr, baby-

¹ *Sabur* nevű városban lakott.

² Arabul *basitâtün* a. m. elem.

³ L. a XXI.-ik fejezetet.

loniai s aegyiptomi emlékek tanuskodnak. Mózes V. k. IV.-ik részének 19. v.-ben így szól: *Se pedig fel ne emeljed a' te szeméidet az égbe, hogy látván ott a' napot és holdat, és a tsillagokat, az égnek minden seregeit, meg ne tsalattassál, és meg ne hajtsad magadat azoknak, és ne tiszteljed azokat, melyeket a' te Urad Istened közlött minden népekkel, kik az egész ég alatt vagynak.* A következő fejezet 8-dik v.-ben pedig ezeket rendeli: *Ne tsinálj magadnak semmi faragott képet, vagy valami hasonlatosságot azok közül, melyek vagy fenn az égben vagynak, vagy a' mellyek a' földön vagynak, vagy a' mellyek a' föld alatt a' vízben vagynak.*

Mas'udi szerint H'arrân Wâsith és Bas'ra közt fekszik 'Irâkban, tavak és mocsárok közelében.¹ *Kharân*, görögül *Karrhai*, syrül *Khoron*, ős régi város, melyről már Mózes első könyvében is szó van, úgy mint a többi közt *Tháré*-ről mondatik, hogy Ábrám fiával együtt Káldeának *Ur* nevű városából Kharânba ment, s ott maradának, a hol *Tháré* aztán meg is halt.² Kharân városa Mesopotamiában, az Euphrat egyik mellékfolyója partján fekszik, mely várost még mai nap is így nevezik. I. Selenkos, ki az Euphrat partján *Nikephorion* görög várost alapította, Kharânba is rendelt telepéseket s itt már a régi időtől fogva különböző népek és műveltségi áramlatok érintkeztek s vegyültek össze.

Ur Kasdîm-ban (déli Babyloniában) Ábrám, mint Maimonidesnél olvassuk,³ az álló- és bolygó csillagok imádói közt töltötte gyermekkorát; atya, anyja s az egész nép csillagimádók voltak s velök együtt ő is az volt. „Figyelme azonban mindenre kiterjedt s mindenről elmélkedett, a mig végre megtalálta az igazság útját s józan esze felismerte a való törvényt. Megismerte, hogy egy az Isten, egy mozgatja a bolygókat, teremtette a mindenséget, és hogy rajta kívül nincsen más Isten“. Lehet, hogy éppen *Tháré* Ábrám atya s ennek törzse gyökerezették meg Kharânban az égi testek cultusát, de sokkal valószínűbbnek látszik, hogy ez ott már *azelőtt* is megvolt. Maimonides szerint negyven éves volt Ábrám, mikor teremtőjét megismerte; a rabbin irodalomban szó van a s'abeismus hiveivel felvett vitájáról.⁴

¹ L. XXI. fej.

² I., XI, 31, 32.

³ L. Maimonides értekezése a Mózes előtt létezett bálványimádásról⁴ cz. cikkemet, megj. a „Keresztény Magvető XXXII. évf. I. füzetében,

⁴ U. o.

Mas'udi említett nagy munkája III. fejezetében írja, hogy a „Nimrod idejében vette kezdetét a tűz- és csillagimádás s erre vonatkozólag különböző szertartások állapotattak meg“.¹

E megjegyzések előre bocsátása után immár reá térhetünk tulajdonképpeni tárgyunkra, mely, mint mondók, Mas'udi nagy műve VIII. fejezetében foglaltatik. Az eredeti szöveg fordítása így hangzik:

„A h'arráni s'abeusok² a kik az (ottani) görög pórnép számából valók s a régi bölcsek sөpredékét alkotják, templomaikban a papságot³ a kilencz égi körnek megfelelőleg rendezték el; a főpap ezime *ras kumra* (a papokfeje, כֹּמְרָאֵי: a héber *komer* a bálványimádók papját jelenti, a syr *kumró* minden papról mondható). A keresztények, a kik utánok következtek, hierarchiájokban a s'abeusok módját követték s a papság különböző rendjeit *altaat*-nak nevezték. Ezek első (illetőleg alsó) foka *as'* — *s'alat* (lat. *ostiarus* „portás“); második foka *agh'sat'* (ἀναγνώστῆς, „olvasó“); harmadika *judákun* („ördög-üző“); negyedike *šemás* (lat. *diaconus* vagy *subdiaconus*); ötödik *kasís* (πρέσβυς) hatodika *bardut'* (πρεσβύτερος, *senior*); hetedik *h'urásfit'os* (*archipresbyter*), u. m. a püspök vicariususa; nyolezadika *askaf* (*episcopus* „püspök“); kilenczedike *mit'rán* (a görög *μετροπολίτης*, *metropolita* rövidítéséből lett), a mi a város fejét jelenti.

A *bat'rik* az, a ki mind e fokozatok felett áll, a mely nevezet az atyák atyát jelenti (*patriarcha*), az az a fennemlitettek és ezeken kívül az alsóbb rendből valók atyát (illetőleg fejét).⁴

Ez a felfogás uralkodik a mivel keresztényeknél, az alsó néposztály azonban a papság rendjeinek eredetéről másképen vélekedik s azt mondja, hogy egy angyal jelent volna meg s még más dolgokat is mesél, melyeknek ismétlését nem tartom a dolog fel-

¹ U. o. az 5-dik lapon.

² S'ábiúna „s'abeusok“ lat. *Sabaei*) elnevezés az arab *s'aba*, héber צַבְיָא igereszésülű többesszáma; az ige-gyök a. m. „előjönni“, „feltűnni“, ugy a héberben mint az arabban csillagról is mondatik.

³ A *káhin* szó az arabban közönségesen a jóslót jelenti.

⁴ Barbier de Meynard és Pavet de Courteille, Mas'udi szóban forgó nagy művének kiadói s fordítói, az itt közölt elnevezéseket részint a sémi nyelvekből, illetőleg a syr nyelvből, részint a görögből az egy *judákun* kivételével kellőleg megmagyarázták, utóbbiról azonban csak annyit mondanak, hogy *exorciste*-t jelent, de az elnevezés eredetéről hallgatnak. *Judákun* a héber *jid'oni* kelet-arámi *jid'oni*, illet. *jidóa'*-ból lett, mely szó eredetileg tudót jelentett, de közönségesen jóslót jelent. A sémi *jada'* „tudni“ ige-gyök a szanszkrit *wid-*, *budh* gyökkel egyazonnak látszik lenni.

világítására szükségesnek. A papság ilyenszerű felosztása (illet. rangfokozata) megvan a *melkitok*-nál, a melyek mintegy a kereszténység oszlopát s tengelyét alkotják, a kiktől a keleti keresztények, úgy mint a *nestorianusok* és *jakobiták* megkülönböztek és elváltak. A keresztények minden bizonynyal a papi rendek — vagy rangfokozatok beosztását a s'abeusoktól vették, s a *kasís* és *šemás* elnevezések a manicheismus befolyásának tulajdoníthatók, de nem *Mazdak*¹ tanainak s nem is a *šemá'* nevű eretnek felekezetnek. *Manes*, a manicheismus alapítója, a Messiás után élt stb.“

A moszlim theologia szerint az égnek kilencz köre van, s Isten ezen gömbök kilenczedikében trónol. A babyloniaiak azonban hét ilyen körről tudnak, mint a hogy ez a többi közt Nebuchadnezar babyloniai király borsippai feliratából látható, melyet Birs-Nimrud romjai közt találtak. E felirat szövegének egyik helyén e szavakat olvassuk: „Erről ezeket mondjuk: az égbolt *hét körének* s a földnek templomát, Borsippa ős régi épületét, egy régi király kezdette meg s negyvenkét láb magasságra építette, de tetőzetét nem építette meg. A templom a vizözön óta elhagyatottan állott s a vízvezetékek sem rendezettek. Eső és földingás a nyers téglákat felporhanyította. A lemezborítás égetett téglái megrepedtek, az épület belsejének nyers téglái halomra dőltek Merodach, a hatalmas ur az épület kiigazítására indította szívemet stb.“²

Az ó-szövetség pappjai tudvalevőleg a Levi törzsből valók voltak, s a főpapok Áron nemzetségéből valók; a *netineusok* (*netinim* a. m. ἱερόδουλοι) pedig a levitáknak segítkeztek. A héber nyelvben a papot *kohën*-nek, s a főpapot *hakohen hagadól* „nagy pap“ vagy *kohen haroš* „főpap“-nak nevezték; *hakohën hamašiahh* „felkent pap“. A *kahan* igegyök, mint az arabból látjuk, eredetileg szintén a jóslást jelentette. Azon nevek, melyek az áráni nyelvekben a keresztény papot jelentik, a héberben a bálványimádó papok elnevezéseivé lettek. A törökök a keresztény papokat és szerzeteseket *pápáz*-oknak és *kasís*-oknak nevezik; előbbi a görög *πάππας* vagy *πάπας* „atya“, lat. *pappas* „gyermekeket nevelő atya“, *pappus* „nagyatya“, *pappa*, utóbbi, mint látók, sémi eredetű elnevezés.

¹ *Mazdak* szintén *Manes* (*Mâm*) hive volt, de utóbb elvált felekezetétől. *Anusirvân* (*Anôsêrvân*) perzsa király Mazdak-ot mint közveszélyes esend-háborítót kivégeztette.

² „Gründzüge der assyrischen Kunst von Julius Oppert“ megj. az „Öffentliche Vorträge gehalten in der Schweiz“ XI. füzetében (Basel 1872.), a 12. lapon.

A mi már a keresztény egyház legrégebbi szervezetét illeti, Péter szerint a hívők: választott nemzetség, királyi papság és szent nép, ὡμεις δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασιλείον ἱερατεύμα, ἔθνος ἅγιον stb. (2, 9). Az egyháznak feje az Úr Jézus, látható külső feje nem volt az apostolok közt. Az apostolok minden gyülekezetben választottak séniorokat, így Pál Titus által rendelt Kréta városaiban séniorokat: Τοῦτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγὼ σοὶ διαταξάμην. „*Ezokáért hagyttalak téged Krétában, hogy a' mi hátra vagyon, helyére álltassad, és rendelj városonként Séniorokat, miképen én tenéked elődbe rendeltém*“ (Pál levele Titushoz I., 5.). A diakonusok (διάκονος) az apostolok mellett segédkeztek, l. Pál levelében Timótheushoz: „*Hasonlatosképen a' Diakonusoknak tisztességeseknek kell lenni, nem két nyelvűeknek, nem sok borba merülteknek, nem a' nyereség rítul kívánóinak*“ (III., 8.). Ezek a diakonusok keresztelhettek, beteget ápoltak, az alamizsnát kezelték stb. Az ἐπίσκοπος „*püspök*“ eredetileg az volt, a mi a sénior vagy presbyter, l. Pál levelét Tituszhoz (I., 5, 6, 7).

Mas'udi a keresztény papságot talán azért tartotta 9 rendre vagy osztályra tagoltnak, mert valami adatja volt Pál apostol következő szövegéről, a melyben miután a hívőkről szól, a királyi papságról, a korinthusbelieknek ezeket írja; Καὶ οὗς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεῦτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, ἔπειτα χάρισματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν. „*Némellyeket pedig rendelt Isten az Anyaszentegyházban, először Apostolokat, azután Prófétákat, harmadszor Doktorokat: Azután rendelt hatalmasságokat, azután gyógyításnak ajándékait, szegényeknek segéllőit, községnek igazgatóit, nyelveknek különböző neveit*“ (I., XII., 28). Ez a nyolcz osztály a királyi papsággal együtt kilenczet tesz ki. Ugyanezen fejezet 8, 9, 10-dik verseiben szintén kilenczféle isteni ajándékról, illetőleg olyan osztályokról van szó, melyek ezek egyikében vagy másikában részesednek. Az illető szöveg így hangzik: 8. „*Mert némellynek az Isten Lelkétől (διὰ τοῦ Πνεύματος) adattatik böltségségnek beszéde; némellynek pedig tudománynak beszéde, ugyanazon Lélektől*“. 9. *Némellynek pedig hit, ugyanazon lélek által: némellynek pedig gyógyításnak ajándékai, ugyanazon Lélek által*“. 10. „*Némellynek pedig isteni erőknek tselekedésére való ajándékok; némellynek pedig jóvendőmondás; némellynek pedig a' Lelkeknek megválasztatások ajándéka; némellynek pedig különböző nyelvek neveinek tudása, némellynek pedig nyelvek magyarázások (ἐρμηνεία γλωσσῶν)*“.

Praedestinatio és néphit.

Mióta a szabad vizsgálódás és józan kritika a vallási dolgokban is elfoglalta az őt megillető királyi széket, azóta az egyes dogmai tantételek esalhatatlanságának kora lejárt. A régi canonicus könyveket tiszteletben tartjuk mint a mult valamely korszaka vallásos felfogásának kifejezőit, mint becses vallás-történelmi okmányokat; de kötelező tekintélyüket csak annyiban ismerjük el, a mennyiben a haladás általános törvényeinek, a vallásos lélek mai felfogásának megfelelnek. A vallás is kezd a conservatismus békőiből kibontakozni s lépést tartani a tudomány és műveltség menetével. A dogmai tételek nem kényes, „ne nyulj hozzám“ kérdések, örök időkre szóló igazságok, melyek irtóznak a mai világosságtól; hanem a tudomány minden eszközével boncsolható, vizsgálható külső formák, melyek nem mindig fejezik ki a vallás igazi lényegét. Az emberi lélek, mint a gyermek, folyton fejlődik, növekedik. A mely ruha régen hozzá illő volt s a melyben bátran megjelenhetett a világ előtt, az talán ma elkopott vagy kinőtt belőle, alkalmatlan a viselésre. Többé nem sajnáljuk a régi gyermek-ruhát eldobni, hogy helyette újat vegyünk fel. A canonicus könyvek tekintélye nem elég erős arra, hogy az egyes dogmai tételeket a maguk eredeti épségében megőrizze. Az igazságot szomjuhozó lélek óriási erővel szaggat szét minden gátat, mely a czél felé haladásában akadályozza. A dogmai tételeket vagy átalakítja a maga módja szerint, vagy teljesen túl teszi magát azokon. Innen van, hogy sokszor az egyházi és egyéni hit egyik a másiknak ellentmondanak, hogy csaknem minden egyház mint ereklyét őriz egy-egy dogmai tételt, melyet csak a canonicus könyvekből ismerünk meg; de a mely mint elv, mint vallási erő ma nem működik, a szíveket nem hatja át s a lelkeket nem tölti be. Ilyen holt dogma a Kálvin-féle elrendeléstán.

Midőn e tannal foglalkozom, nem czéloom annak a kicsinylése, vallástalan és keresztény ellenes voltának kimutatása. Jeles Kálvin hitű theologusok elég meggyőző bizonyosságot szolgáltatottak e tekintetben, midőn kimutatták, hogy ez a „borzasztó tan“ a maga eredeti alakjában nem lehet a protestantismus elve s hogy nagyon is magán viseli kora bélyegét. Én a történelem és tapasztalat világánál azt akarom kimutatni, hogy ezt a tant soha sem szomjuhozta a vallásos lélek, belőle nem táplálkozott s a köznép hitében, felfogásában a maga dogmai alakjában ma sem található fel.

A praedestinatio tana általában Kálvin János sweiczi reformator nevéhez fűződik. Azonban mielőtt ő canonisáltatta, sokszor fölmerült ez a tan a kereszténység történetében. Minthogy pedig minden vita, mely a kereszténység kétezzer éves életében előfordult, a szentírásból táplálkozott, így a praedestinatio tana is megtalálta a maga talaját a bibliában. Pál apostol a rómabeliekhez írott levelének első fele az a palladium, melynek védő szárnyai alatt ez a tan kifejlődhetett. Valóban vannak is e levélben olyan kifejezések, melyek az embert első tekintetre az előre elrendelésre emlékeztetik. Így pl. az apostol szerint Izsák fiai közül a nagyobbik azért lett a kisebbik szolgálója, „hogy az Istennek az ő *választása* szerint való *végzése* (mely nem a cselekedetektől, hanem a hívő Istentől volt) az ő erősségében megállana“. 9 r. 11 v. Az apostol maga is e föltétlen elválasztás kijelentése után nyomban rájön arra a következtetésre, mely önkényt következik, mert a 16-ik versben már kérdi: „Avagy hamisság vagyok-e ezért Istennél?“ Nem! mert „nem azé a választás, a kinek arra akarátja vagyok, sem azé, a ki fut; hanem a könyörülő Istené“. Hát vajjon panaszkodhatik-e az, a kit Isten nem választ magának? Éppen úgy nem mint a földedény nem zúgolódhatik a fazekasra, hogy miért nem csinálta ilyen vagy olyan formára. Itt kérdezhetnők, hogy ha az apostol ezekben teljes meggyőződése szerint tanította a föltétlen praedestinatiót; ha azt hirdette, hogy a cselekedeteknek semmi befolyása az üdvösségre: akkor még e levél második felében miért buzdította volna hiveit különféle jó cselekedetekre? Hogy azonban az apostolt teljesen megérthessük, képzeljük magunkat azon körülmények közé, melyek közt levelét írta, helyezkedjünk az ő álláspontjára s vegyük tekintetbe levele általános irányát.

A mint a bibliai kritika minden kétséget kizárólag bizonyította, Pál apostol e levelét bizonyos czélzattal írta a rómabeli zsidó-keresztényekhez, a kik magukat az *igéret* fainak tartották. Szerintük a *törvény* cselekedetei teszik az üdvösség kizárólagos föltételét. Az apostol, hogy nemzeti büszkeségüket alább szállítsa, hogy a kereszténységet a törvény békóiból kiszabadítsa, velök egészen ellentétes álláspontra helyezkedve azt mondja, hogy csak a hit üdvözít s a törvény cselekedeteinek egyáltalán semmi befolyása nincsen az üdvösségre; mert a kit Isten erre választott, az a törvény cselekedetei nélkül is üdvözülhet a hit által, legyen zsidó vagy pogány. Ellenben Isten elválasztása nélkül hiába való a törvény minden cselekedete. Ezekkől látható, hogy Pál apostol ezen leveléből, ha ki is olvasható a praedestinatio tana, az nem az ő igazságot szomjuhozó nagy lelkének a gyümölcse; hanem a zsidó-keresztények ellen folytatott heves küzdelmének *érdekszülte* terméke.

Igen természetes, hogy a mely érdek szülte ezt a tant, ugyanazon érdek hozta felszínre a kereszténység különböző korszakaiban s írta be — nem a keresztények lelkébe — hanem az egyházak canonicus könyveibe.

Ugyanis az V-ik százév elején midőn Pelagius a keresztények

addigi közhitével, sőt tudatával összhangzóan az akarat szabadságát így fejezte ki: „Valamint legfőbb előny, melylyel Isten a maga képére teremtett embert minden más teremtmények fölött fölruházta, az ő okos természete: úgy az okos léleknek legnagyobb ékessége az akarat szabadsága.“ — Augustinus a szabadságnak ilyen határozott kifejezését az egyházra veszélyesnek látta. Nagy tekintélyével annak ellent mondott s a mily határozottsággal állította Pelagius az akarat szabadságát, éppen olyan határozottsággal tagadta ő. Ezzel rálépett arra az utra, a melyen megtalálta a föltétlen praedestinatiót. Ezt az egyház érdekében tette; mert ha a Pelagius álláspontján az ember önerején az egyház nélkül is üdvözülhet, akkor mire való az egyház? Inkább az ember teljes erőtlenségét tanította, csak hogy azt az egyház föltétlen hatalmába adhassa. Az egyház ezért hálaból a Pelagius tanát kárhóztatta, 418-ban az Augustinusét pedig dogmatizálta.

Hogy e tant mennyire a kereszténység köztudata ellen fogadta el az egyház, annak világos bizonyítéka, hogy még az Augustinus idejében föllépett egy közvetítő irány, a mely bár a szentként tisztelt Augustinus tanát nyíltan kárhóztatni nem merete; de mindinkább közeledett Pelagius felé. Így az Augustinus tana a gyakorlati életben annyira feledésbe ment, hogy midőn pár száz év multán Gottscholh azt fel akarta újítani, mint eretneket úgy üldözték. Sőt e tannal ellentétben kifejlődött az egyházban az ugynevezett „opus operatum“, mely szerint bizonyos, az egyház által parancsolt cselekedetek pusztá végrehajtása, mint a böjtölés, bucsujárás, zárdai élet stb. stb. befolyással van az üdvösségre s az isteni határozatot megváltoztathatja. Ezzel az egyház éppen oda jutott, a hol Pál apostol idejében állottak a zsidó keresztények, hogy t. i. az egyház törvényei által parancsolt érület nélküli cselekedetek hasznosak az üdvösségre, sőt annak föltételei. A kereszténység ismét a törvény békői közé szorítottatott. A mikor aztán a reformatiora eljött az időnek teljessége, igen természetes, hogy a reformatörök Pál apostol álláspontjára helyezkedtek.

Csak a hit üdvözíthet, a cselekedeteknek erre semmi befolyása nincsen; mert azok az isteni akaratnak, a szükségesség törvényének a nyilvánulásai, úgy a mint Isten valakit a jóra vagy roszra elrendelt. Luther és Melancton e tekintetben Kálvinnal együtt kezdetben egy nézetben voltak; de később Melanctonnak e föltétlen praedestinatiora erkölesi aggodalmai merülvén fel, a mindenben oly határozott Luther e nézetét úgy enyhítette, hogy az isteni kegyelem mindenkinek egyformán ajánlatik, tehát általános; de az ember azt elfogadhatja vagy annak ellene állhat, a mint a formula concordiae-ben ki van fejezve.

Kálvin azonban hive maradt a föltétlen praedestinationak; mert ő az egész reformatio életét és biztosságát e tantól tette függővé, melyet a pápai átok ellenszerének tekintett. A kit Isten elválasztott, azt a pápának semmiféle átka sem képes az élet könyvéből kitorölni.

Ez a felfogás nagyon kedvezett a reformatori törekvéseknek s elősegítette terjedését s ezért neki ragaszkodnia kellett hozzá. Hiven is ragaszkodott s olyan mereven formulázta, a mint az előtt soha sem volt formulázva.

Látni való tehát, hogy a praedestinatio sohasem volt az ember belső vallásos szükségletének tárgya; hanem más külső érdek szülte, táplálta és tette nagykorúvá a dogmai szentesítés által. Látni való, hogy azt nem a vallásos szívek közérzete, hanem az egyházpolitikai szükségesség canonisálta.

Most lássuk meg, hogy tulajdonképen miben áll a praedestinatio tana? Kálvin Institutiojában szóról-szóra ezeket mondja: „Előre elrendelésnek — praedestinatio — mondjuk Istennek örök idők szerinti azt a határozatát, mely szerint meghatározta, mit akar külön-külön minden emberre nézve; mert nem egyenlő állapotban születnek minden emberek, hanem némelyek számára örök élet, másokéra örök kárhozat van előre elrendelve. Azokért a szerint, mint ki-kí valamely végre van teremtvé, azt mondjuk, hogy vagy életre, vagy halálra van elrendelve.“ III. Cap. 21. p. 32. f.

Már a reformatio idejében sokan voltak, a kiknek erkölcsi érzésük föllázadt e szigorú tan ellen és a fölvilágosodottabbak — mint Erasmus is — éppen e miatt idegenkedtek a reformatiótól. Némely nemzetek pedig — bár föltétlenül meghajoltak Kálvin más tanai előtt — de ezt határozottan visszautasították. Azóta kiváló protestans theologusok különféleképpen igyekeztek szelidíteni, enyhíteni; de olyan, a ki mellette határozott állást foglalt volna, kevés akadt, még a Kálvint követők között is.

Hát vajjon ma ezt az egyházi hitet támogatja-e a köznéphite? A praedestinatio tana él-e a nép közfelfogásában? Annyival fontosabb ez a kérdés; mert a dogma magába véve csak „írott malaszt“, melynek életet, értéket és állandóságot a közhit, a vallásos lelkek közfelfogása ad.

Tagadhatatlan, hogy a nép ajakáról itt-ott lehet hallani egyes kifejezéseket, a melyek eszünkbe juttathatják a praedestinatiót. Ezeket a kifejezéseket vagy öntudatosan használják vagy öntudatlanul. Az előbbiekről határozottan el merem mondani, hogy a praedestinatiót soha sem értik alattuk s az utóbbiak még kevésbé érthetik. Vizsgáljunk csak nehányat e kifejezések közül.

Nem régiben egy érdemes unitárius pap a szószéktől való bucsuja alkalmával így nyilatkozott: „Ugy kell lenni, hogy én papnak születtem“. Ilyen kifejezéseket, mint pl. „születve születik az ember mindenre“ stb. gyakran lehet hallani. Ezeket egy kis rossz akarattal könnyen lehetne a praedestinatio előnyére magyarázni. Annyi azonban bizonyos, hogy a nép soha sem érti azt alatta. Elemezzük csak az említett unitárius pap mondását. Negyven éves szép pálya áll mögötte, melyre önérzettel tekinthet vissza; mert látja, hogy mint pap mindenütt jól megállotta helyét. Rátermett, rászületett arra a pályára. Vagyis, Isten már születésekor megadta neki azokat a lelki és testi

erőket, azt az egyéni sajátságot, a melyet hivatása kíván a paptól. Ő fölismerte magában ezt az isteni adományt s önkényt, saját elhatározásából arra a pályára lépett, a melyen azt értékesítheti. Ezt kellett hogy értse; de azt bizonyára nem, hogy ő az Isten előre elrendelése miatt egyéb nem lehetett volna csak pap. Léphetett volna más pályára is, csak akkor nem mondhatta volna el olyan nyugodtan, hogy arra született. Ilyen formán lehet elbírálni a nép ajkán élő ehhez hasonló kifejezéseket is, a melyekből helyes logika a praedestinatio hitére nem is következtethet.

Egy másik gyakran használt kifejezés, mely az előre elrendelésre emlékeztet némelyeket, ez: „Sorsát senki sem kerülheti el“. Ez alatt egy kis fölmagyarázással azt is lehetne érteni, hogy azt a határozott, sokszor könyörtelen sorsot, melyet Isten külön-külön minden ember elébe még születése előtt szab, senki semmiféle eszközökkel, még a legszentebb akarattal is meg nem másíthatja. Ha ilyen volna a nép hite, felfogása, akkor ez erkölcsét is másképpen módosítaná. De a ki, a nép közül ezt a szálló igét öntudatosan használja, nyomban utána teszi vagy melléje érti ama másikat: „Mindenkinek a saját sorsának kovácsa“ s így azt érti alatta, hogy a mely sorsot ki-ki magának saját tetszése és akarata szerint kovácsol, azt el nem kerülheti Istennek az ok- és okozatbeli törvényénél fogva. Isten nem volna igazságos, ha mindenkinek meg nem adná azt, a mit érdemel. Az említettem közmondással Istennek ezt az igazságosságát fejezi ki a köznép.

Ilyen egyszerű kifejezés ez is: „A házasság Isten dolga“. Ezt úgy is lehetne magyarázni, hogy Isten az előreelrendelés czimű könyvébe még a világ teremtésekor beírta, hogy kinek ki lesz az élete párja, s ezzel ellenkezőleg senki sem választhat. Pedig hány olyan házasság van, a mely nem az Isten rendelkezésén, hanem az emberek legrutabb szenvedélyén alapszik! Öntudatos ember, midőn ezt a kifejezést használja, azt érti alatta, hogy egy olyan fontos lépés, mint a házasság, Isten tudta és akarata nélkül nem történhetik, vagyis, hogy az embert az önzés és érdek nélküli házasságra Isten különös sugallata s a beléje oltott jó ösztön vezeti; de az ember ennek tetszése szerint ellene állhat. Ez a kifejezés tehát az Istentől való kegyes függés érzetének s így a legmélyebb vallásos érzelemnek nyilvánulása.

Mikor az embert nagy szerencsétlenség éri; mikor méltatlan keresztet kell hordoznia: rendesen azzal nyugtatja meg magát: „ezt is még az Isten rám mérte volt“. Ez gyakran használt kifejezés; de sohasem tapasztaltam, hogy gondolkozó ember az örök vézget értelmében venné. Ellenkezőleg a méltatlan szenvedéseket mindig úgy nézi a nép, mint a melyek által Isten az ember jövő boldogságát, lelke jobbulságát munkálja. Az említett kifejezés tehát igen hathatós eszköz arra, hogy lelkünk a méltatlan szenvedések között nyugalmat találjon Isten jóságában.

A beteget könnyázott szemekkel veszik körül kedvesei. Szív-

szakadva nézik az élet és halál kínos küzdelmét. Fájdalmukban azzal vigasztalják magukat: „ha Isten úgy rendelte, megél; ellenkezőleg meghal“. Azonban az ilyen kifejezéseket nem hiszem, hogy praedestinationalis értelemben vegyék addig, a mig látom, hogy gonddal ápolják s az orvosságot a legnagyobb pontossággal adják be neki. Ha a praedestinatio hite táplálná, akkor miért ápolnák, orvosságot miért adnának? Hiszen az Isten elrendelését úgy sem változtatná meg. Ha végre meghal, ismét ott a megnyugtató tudat: „Isten így akarta“. A vigasztalásnak ez a forrása ismét nem a praedestinatio hitéből fakad; hanem Jézus ama szép imájából: „Atyám legyen meg a te akaratod“, a mi a mély és igaz vallásosságának legszebb nyilvánulása.

A köznép ajakán élő eme kétértelmű kifejezésekből gondolom, hogy némelyek a praedestinatio tanára következtethetnek. De ezeket nem ez a tan sugallja; hanem az Istentől való függés, az Isten akaratán való megnyugvás, az Isten igazságossága és jóságának érzete. Különben is értelmezné ezeket valaki bármiként, még mindig messze volnánk a dogmai praedestinatiótól.

A fa természetét gyümölcséről lehet megismerni. A hit cselekedetekben nyilvánul. Ha az elrendelés hite a nép vérében volna, akkor az meglátszanék erkölcsén is. Soha sem tapasztaltam, hogy valakit a szerencsében elbizakodottá tett volna az a hit, hogy ő Istennek választottja. A gonosztevőt a nép soha sem menti az előre való elrendeléssel, sem a bűnös nem védekezik ezzel. Halálos veszély pillanatán az elrendelés hite senkivel sem téteti le a fegyvert, melylyel életét megmentheti, sem azt nem hiszi senki, hogy akaratja ellen a mennybe jusson. Szóval a dogmai praedestinatio a nép hitében, felfogásában, erkölcsében sehol meg nem található. Azt nem szomju-hozza a lélek, sőt irtózik tőle. A köznép természetes felfogása és józan hite ezt az általános elrendelést tartja: „Ha jó vagy, életed van; ha rossz vagy, halálotat keresed“.

VÁRI ALBERT.

Szellemünk képviselői a Millenium századában.

XVI. A martonosi Gálfiak.

Udvarhelyszéki székely család, mely a míg otthon megtartotta positioját, kilépett a székelyföldről, s egy ága Tordamegyében vezető szerepet vitt.

Gálfi *Ferencz* 1647-ben Udvarhelyszék királybirája. Gálfi *Elek* 1808—10-ben az insurrectio részére kiállított erdélyi hat ezred egyik hadnagya. Gálfi *Istvánt* 1781-ben ott látjuk a kövendi zsinaton. Fia Gálfi *József* 1796-ban megyei aljegyző; 1799-ben a tordai gymnasium felügyelő gondnokává választják; 1800-ban már alispán, s épített Barabás Dávid igazgató-tanárral az eddigi borona helyett kőből a rektori házat; 1803-ban aranyostorda körüli gondnoknak választják; 1808-ban bejelenti betegeskedése miatt lemondását, de nem fogadják el, Csipkés Elekben helyetttest neveztek melléje; meghalt 1811-ben. Neje Luzsinszki Mária, testvére annak a huszárezredesnek, ki a Felek-oldalon életveszélyből való megmenekülésére kőoszlopot állított.

Lemondani akarása, szerintem, nem annyiban aggkorára, mint az aranyosszéki székely ifjak pezsgő vérére mutat, mely Barabás Dávid rektor elődjét, Fülöp Józsefet székéből kiüldözte, s Barabás Dávidot is arra indította, hogy itt hagyva tanárságát, mint a száj-hagyomány fentartotta, azzal vált meg Tordától, hogy megy ő papnak oda, hol csak neki lesz nyakravalója, tehát a belszékelyföldre. S ide számíthat az a korrajzi adat, hogy nem kívánták meghonosítani Barabás Dávid azt a kezdeményezését, hogy a rektori háznál bormérést nyitott, abból a jogszokásból kifolyólag, hogy a tordai kebeles polgár saját termését maga mérhette ki.

Gálfi Józsefnek három fia maradt. *Antal*, megyei tisztviselő, kinek neje Pakó Rozália, s ki 1849-ben halt el. *Imre* huszárkapitány, neje Gál Henriette, ki Bécsben élt és halt el; leánya ott operáénekesnő. S visszaemlékezésünk kiváló tárgya *József*, a tordai

gymnasium híres gondnoka, ki 1787-ben született. Az 1818-iki névtárban még nem jelenik meg, mint gondnok, de már hozzá lett felebbezve az első összeütközésem a jogrenddel, hogy az abéabra, a silabizálásra nem tudtak megtanítani, mert a mint a betűket fejembe verték, az abe-abot átugorva, egyszerre olvastam; s mert a silabizálási félévet nem töltöttem ki, nem akartak olvasónak felvenni. Gálfi ez időtől mint minta ember, különösen mint az iskolai gondnokok mintája lebeg emlékezetemben. Az ő katonai fegyelmezni tudásával, a rend, csinosság, jó izlés terjesztő fáradhatatlanságával. Az ő jóságos szívével.

Gálfi akkor megyei pénztárnok. Háza ott van a Varga-utezában. Ott jött el az unitárius leányiskola előtt, mit Aradi Samu kitűnően vezetett, a papilak előtt, a melyben akkor aranyos-rákosi Székely Sándor épikus s később püspök lakott; a Veres hidnál volt a Pápai ház, hol ünnepelt pátronánk lakott; tovább balra esett neki a gymnasium; belépett a városházára, mely egyszersmind megyeház és Casino, hátul a városház volt istállója most színház: pár száz lépés az egész, Gálfi élete ennyi téren folyt le, s mégis mekkora tartalommal. Mert az említett pontok mindenike gondjainak, lelkesülésének egy-egy tárgya.

Csak a gymnasiumot véve, Gálfi egy gondolkodó fő, ki nemcsak végrehajt, hanem eszméket vet fel, azokat kidolgozza, keresztül viszi. Mint gondnok 1825-ben kéri a főtanáestól, hogy a tordai diák az övig érő dolmány helyett, melynek 15 gombja, két felől annyi pikkelye volt, viselhessen hosszabb, térdigérő dolmányt, atil-lát: mit tiz gombbal megengednek, pedig a kolozsvári diák még mentés. Pár év múlva, 1827-ben Gedő József gondnoktársával s egyszersmind köri gondnokkal együttesen, az iskola részére rendszabályt dolgoznak, mondhatni alkotmányt szerkesztenek 24 pontban: a főtanács elfogadja azzal a megjegyzéssel, hogy a tanítás rendjének főtanodánkéval mindenben egyformának kell maradni; s a rendszabályt Kereszturra is kiterjesztették. Rectorunk Szabó Sámuel, ki száz évet élt, akkor már gyengült hangja reszket, írása czikeczak: Gálfi 1829-ben előterjesztést tesz, hogy seniort, exacturt, osztálytanítókat Kolozsvárról küldjenek. Mi annyit tesz, hogy a rektorságba fiatalabb erőt lát szükségesnek. Mire Daniel Elek főgondnok kiszállt. Székely Sándor a pap bevonatott az iskola ügyekbe, rektor lett s következett Darkó. A gymnasium szervezése be volt tetőzve.

Pátronánk alsó-járai Pápai Istvánné, Gyulai Zsófia 1828-ban

meghalt. Gálfi, kinek az iskola anyagi gondjai is szíven feküdtek, oct. 5-ről értesíti haláláról a képviselőtanácsot, s egyszersmind tudatja, hogy három szőlőjét, majorját, kiskövesuteczai házát az ekklesiának s az iskolának hagyományozta. Később jelenti, hogy a rokonok a végrendeletet megtámadták, mert testvérének, Gyulai Klárának is része volt benne. Végül 1830-ban Szigethy Sándor ekklesia gondnokával javaslatba hozzák, hogy a status becsárban engedje át az örökösöknek, a becsüár 7287 frt: felhatalmazást kapván, a pernek ez áron véget vetett. S megyei pénztárnok létére, mint pénzügyi capacitást 1830-ban Simén Elekkel a status őt küldte ki a körpénztár alapos átvizsgálására.

De hogy a realis fő alatt nemcsak humanus, de esztetikus szív dobogott, említsük fel, hogy a fennebbi évben az unitáriusok tervbe vették volt régi énekes könyvünk felújítását, mivel leginkább Székely Sándorra, papunkra, tanárunkra gondoltak: a bizottság elnökévé Gálfit nevezték. Mint megyei pénztárnok, rendszeren főispáni helyettes, később alispán. Mint kulturánk, színészetünk és irodalmunk barátja, sőt titokban munkása, a Szechenyi kezdeményét folytatólag alapítják a tordamegyei Casinót, mit 1833. jan. 12-én nyitnak meg, Ercsei József megyei főerdész és író, prof. Nagy Ferencz író, akkor tordai pap, Szabó Sámuel megyei tisztviselő, a rektor fia szónoklata mellett; a diszszónok Gálfi volt. Hogy közpályafutását bevégezzük: az Unionak, minden liberalis gondolatnak, mozgalomnak lelkes barátja, s 1848-ban hajlott kora daczára városnegyede nemzetőri századparancsnoka.

Igy él, így jelenik meg emlékezetemben, férfikora legszebb virágjában, pályafutása magaslatán. Egy magas karcsu férfi, nemes vonásokkal, Röntgen-sugarakként veséig ható fürkésző szemekkel. Hogy szép lelkének szép gondolataiból nekünk tanulóknak is jutott: beszéljen az, hogy Gálfi Fejér Márton, Kovácsi Zsigát s velek famulusnak Dengyel Samut, mind kövendi fiukat, saját költségén egy kanikulára Szebenbe küldte a Tránzsamentbe, a Tereziánium kis katona-iskolába szépírást tanulni, hogy minket aztán tanítsanak. Aradi, a kántor-leánytanító egy miveltséggel, muzsikai talentummal, ki minket is az egyházi énekekre tanított: Gálfi felütötte harmonia tanítónak; maga írta a szöveget, Aradi komponált s Tordán a harmonia előbb virágozott, mint Kolozsvárt. S hogy harmóniánk szövegeit s az akkori műkedvelői poesis izlését ismertessük, maig is fülemben cseng ez a kezdet: Foebe, kinek isteni — tüzképed az

éjjeli — setétségét szétfutja. Vagy a másik tavaszi dal kezdete: Ünnepi pompás fényességgel tündöklő vidám kikelet. S még virágosabb szavakban áradozó folytatása: S a rózsás rétek és bérezek vig örömmel, nyájas és szelid érzésekkel töltik el a muzsák kebelét.

Gondja volt a gymnasium könyvtárára, melyet lajstromozott, s névalírásával megjegyzett, gyűjtést indított Kolozsvárt. Így jutott oda egy Virág Benedek fordította Horatius, melynek czimlapján bámultuk ezt a veres plajbászolást: Végh Sámuelnek, Virág Benedek. Sőt a kollégium könyvtárára is gondol: 1834-ben jelenti a consistoriumnak, hogy Nemes Sámuel antiquarius árulja a kollegium három leveles bikfa zsidó bibliáját, mit Lázár Istvántól, Lázár püspök unokájától vett. Gondja volt az iskola jövedelmeire; 1832-ben felir, hogy az ágy- és tandíjakat emeljék vissza: a más vallásuak 2 frt váltó helyett fizessenek hármat; 1833-ban, hogy a gyermek fizessen ágyhelyért 50 p. krt, a diák ugy sem fizet.

Hogyan csepegtette lelkünkbe a rendtartást, szolgáljanak a jelenetek, hogy vasárnaponként jöttünk ki a templomból, megállt a rektori lak ajtajába, mi mint annyi kis katona párosan defiliroztunk előtte be az iskolába: megállj, az a esizma, az a nadrág, kabát, kalap; a diákoknak az a nyakravaló, öv, az a be nem gombolása az atillának. Gondja volt az ifjuság játszani járására a berekbe, dobbal, zászlóval, hármoniával. Fa dobunk mellé egy réz dobot, régi kék zászlónk mellé pár erdélyi színű zászlót csináltatott. Mikor szerda, szombat délután vonultunk, ott állt háza ablakában, dob pergett, zászló lengett, a hármonia zengett, de még a lépés taktusára is kellett ügyelnünk. Kit ki akart tüntetni, dicséretkép magához ebédre parancsolta, hol Gálfiné is a szeretetreméltóság példányképe volt. Illemtanárt tiszteltünk benne. Hogy a gymnasista, a diák czim kötelez, megértetésének igaz mestere volt. Nagy kort ért el 89 éves korában halt el 1876-ban. Örökösénél, Czákó László ügyvédnél, négy kötet költemény kézírata maradt fenn.

A tordai ág kihalt. De az otthon maradottak folytatták a családot. Századunkban két testvér nyomult előtérbe: Gálfi *Sándor* és *Mihály*, fiatalsága mindkettőnek a forradalom előtti időkre esik. Feltűnő szép férfiak, eszes emberek, a nemzeti eszme bajnokai. *Sándor*, ki 1832-ben még a kollegiumban van, később népies költő, a székely népköltészet maradványai buzgó gyűjtője, ki Krizát a Vadrózsák czimű gyűjteménye szerkesztésében nagyban segítette. A Kriza—Szentiványi-féle Remény egyik legbuzgóbb dolgozótársa;

meghalt 1892-ben. Gálfi *Mihály*, ki 1838-ban végez, a forradalom előtti ifjuság tipikus alakja. A szabad szó embere, s a vívók közt kiváló tekintély. A forradalom után a Mach-féle nap- és holdforradalmi társaság részese. Mi felfedeztetett s következtek a bebörtönzések, s Gálfi harmadmagával 1854. márt. 10-én kötélhalált szenvedett ott, a hol M.-Vásárhelyt emléköknek a közrészvét emlékoszlopot állított.

Most Gálfi Sándor fia *Kálmán*, udvarhelyszéki főszolgabíró, s Kolozsvárt dr. Gálfi *Endre* nyugalmazott ezredorvos s fia *Gyula* katonatiszt, folytatják a családot.

L. Erdély nev. családai, 94 l. Orbán Balázs, Torda város története, 464 l.

XVII. Az iszlói Iszlaiak.

Marosszéki székely primor család. Nyárád-Szent-Lászlóinak is írják, ottan is lévén birtokuk. Küküllőmegyébe is kiterjedtek. A Maurerekkel, Siménekkal jöttek sógorságba.

A fejedelmi kor vége felé jutnak felszínre Gergelyben, kinek fia Miklós, s ennek fia *István*, ki 1763-ban marosköri gondnok, kit *Sámuel* fia váltott fel a gondnokságban, ki 1787-ben halt el. Sámuelnek *István* testvére folytatta a családot, kinek egyik fia *Miklós*, ki mint az iszlói ekklesia patronusa halt el 1831-ben. Másik fia

Iszlai László, az én kedves emlékü kollegiumi felügyelő gondnokom. Jegyzőkönyveinkben 1812-ben merül fel; mint utolsó évi diák, kérelmezi, hogy miként mások is, a fisika mellett, ő is hallgathassa a lyceumban a jogot. Nem engedték meg, sőt a többinek is betiltották. Consistorrá 1833-ban lett s a központból több megbízatást kapott. Az 1837-iki országgyűlésen királyi hivatalos, fő kormányzó titoknok, s mint ilyen, 1838. aug. 23-án a lemondott Sala Mihály consularius helyére kollegiumunk felügyelő gondnokává s az iskolai törvényeket revidáló bizottság elnökévé választottat.

Beigtatására nagy volt az előkészület, már azért is, mivel a megválasztott másik gondnokunk, Bethlen Ferencz gróf beigtatása is egyszerre terveltetett, de a gróf oroszországi vadászatából nem érkezett meg. Beigtatása 1839. jan. 13-án folyt le. Brassai felolvasta a választási jegyzőkönyvet, Székely Miklós püspök a beigtató biztosok nevében beszédet tartott. Mire Iszlai egész programbeszéddel felelt: nyilatkozott a diákság egyenruhája reformja ügyében; majd a tanítás és tanulás, végre a fegyelem s erkölcsi magaviselet

kivánalmait tárgyalta. Egész didaktikai felolvasás, melylyel magát az ifjuság érzelmeibe mintegy behizelegte. Az ifjuság részéről Kelemen István, a későbbi esperes fogadta.

Egyike legjobban reátermett iskolai felügyelő gondnokainknak. Rendtartó, de jóságos. Mindenekelőtt a harmoniát vette gondja alá, mesterét ő fizette. Előbb titkára Konez Sándor tanított, ki mint Enyedről kikerült, bizonyos tehetséggel bírt. Később az Erkel testvérek egyike, ki akkor Kolozsvárt nyelv- és zongoramester, de nem Ferencz, az operák szerzője, hanem Ede. A magyar zene még aludt. De már feltűnt volt Mester Károly Enyeden, a Szózat első zeneköltője. Erkel német compositorokat vett elő, nekem adatott fel a szövegeket magyarra tenni, s hogy mily német szellemben vezetett, tán a legelső, mit tanított, a Rajna dal vala.

A szónoklatnak és szónoklattanításnak is nagy barátja volt. Még fenállt az a szokás, hogy bőjtben az ifjuság részéről két diák perselylyel ott állt a templom kimenetelénél, a hivek adakoztak, az exactornak bőjti prédikatiót kellett a templomban tartani. A jogászok voltak az exactorok választás utján, mint exactor megtartottam a bőjti prédikatiót. Jött Iszlai livrés legénye, a méltóságos ur ebédre hivat. Legyek pap, folyt az ebéd felett. Mikor bucsuzom, egy arany verte a diák markát. Így bánt el másokkal is.

De hogy arra térjünk, mire legnagyobb súlyt fektetett, a rend és fegyelem fentartására, mi ellen revoltáltunk, annak korrajzi háttere van. A nagyobb fegyelmet a Gubernium átírásai sürgették, s annak is meg van oka. Hogy rövidek legyünk, 1819-ben ellopják a német szintársaság sugókönyvét s az előadás félbe szakad: vegyes bíróság vallatott, végül is csak az ifjuság közt marad fen a gyanu hogy a katolikusok közül Dimény József, később tordamegyei alispán, s tőlünk Molnár Miklós, később esperes, hajtották a csínyt végre. Később visszakerül a német szintársulat, 1832-ben a színészeket hazamentőkben pufálják: a gubernium katonáőrjáratokat rendel. Nálunk a főtanács 1832-ben elrendeli az iskolai törvények revisióját. Sala Sámuel ítélőmester elnöksége mellett, Székely Miklós, a későbbi püspök, bölöni Farkas Sándor személyében bizottságot küld ki. A gubernium 1833-ban ismételten sürgeti a fegyelem szigorítását. Lefolyt az 1834-iki hushagyókeddi forradalom, melyben minden collegium előtt elhangzott, ad arma, fegyverre. A törvényrevisio seholy, mert az elnökség aulicus, a bizottság tagjai a kor-szellem emberei. A nézetek összeütközése a képviselőtanács és

főtanács közt is kitör, mi 1837-ben azt a főtanácsai határozatot idézi elő, hogy a képviselőtanács ne legyen többé a rectorale forum felett felelbbviteli hatóság, mi annyit tesz, ne álljon az ifjúság mellé. Az aulicus befolyás felyülkerekedése az ifjúságot tüntetésekre ragadja. Mint jegyzőkönyveink mutatják, 1837 jun. 12-én az iskola udvaráról harmadszor dobnak be egy ablakot, mert a Salák ablakát nem dobhatják. Foly a vizsgálat. Gál László s a Tordán most is élő Veres Károly secundanusok gyanu alá jöttek; decz. 19-én ismét repülnek a téglák, a vizsgálat még szigorubb, az iskolát szobafogságra vetik. De azért a tettetést kipuhatolni nem lehet. Már kezdetől fogva Székely Sándor rektor helyett a fiatalság kedveltjét, a pár hónap óta tanárkodó Brassait bizták volt meg a nyomozással, ő tudja, mi nyomra jött, elég, hogy — a mint életiratában is említém — összegyűjtötte a fiatalságot, beszédet tartott, s jelenthette, hogy több ablakverés nem fog lenni.

Ily körülmények közt vajudott az 1780-iki iskolai törvények revisioja, mire Sala a collegium gondnokságáról s a törvényalkotó bizottság elnökségéről lemondott, s jött helyébe 1838 augusztusi főtanácsoson Iszlai, ki mint főkormányiszéki titoknok, maga is aulicus. S létre jött a törvény, mit az 1839-iki augusztusi főconsistorium megerősit. S következett az a jelenet, hogy a midőn az iskolai év kezdetén esengettetnek, hogy a törvényeket kihirdessék, az ifjúság a nagy terembe felgyül, s midőn Iszlai gondnok és Székely Sándor rektor belépnek, oly pokoli lábdobogtatás, padverés kezdődik, hogy a kihirdetésről szó se lehetett. Visszavonultak, s már megvoltunk szokva, hogy mire kiérünk, az iskola kapuja zárva lesz. Száraz ebédre szorultunk. De jött délután Brassai. Szószékre lép. Tudatja, hogy Iszlai nem akar rectorale forumot, nyomozást, legyen amnestia, de a törvénynek fel kell olvastatódni. Ha Brassai mondja, akkor hadd olvasódjék.

Bár a törvény keletkezése háttérében is látom a kitérést, a mennyiben tán én is hozzájárultam a tüntetéshez, s hogy ifjukorunk rakonzátlanúsággal ne bélyegeztessék, korrajz tekintetéből kettőre kell kitérnem, arra, hogy mi volt s mi nem volt abban a törvényben, vagyis miért revoltáltunk.

Nem volt benne intézkedés a tanítás nyelvének nemzeti nyelvünkkel való helyettesítéséről, s nem emlékezett meg az egyenruha korszerűbbé tételéről. Hegedüs Vásárhelyt, Péterfi Enyeden, már a huszas évektől magyarul adta a reformátusoknál a filozófiát, nekünk

Székely Mózes még diákul adta. Brassai a mint 37-ben belépett, a történetet, földrajzot diákul kezdte, magyarul folytatta, a diák és tanár közt az érintkezés diákul folyt. Lehet, hogy az ifjuság háborgására, vagy a negyvenes évek hajnalodására, az 1840-iki bölöni zsinat változtat a ruházaton, sötétkék térdig érő atillát, esákófaju kalapot, magyar nadrágot, sibilít rendel. Az atillát tiz gombbal, két-felől annyi makkal rendelik, de a makk már régóta csak történeti emlék, mert a kurta dolmány már régóta eltűnt, Gálfi a mint Tordán az atillát behozta, Kolozsvárt is atilla járta, és makkot, pikelyt, dolmányt hogy rajtunk láttam volna, nem emlékszem. A ruha reform kivivatott, de a nyelvkérdésben csak annyi ujjítás, hogy a gyermekeknél a plagát eltörölték. De egy év mulva, 1841 meghozta a tanítási és tanulási nyelvnek magyarra változtatását. Végre nem volt benne a kért pantallon viselés megengedése.

Ha azt vesszük már, hogy mi volt benne a törvényben, mi ellen tüntetni kívántunk, első sorban az addigi megintés, templomba járás, s más ily büneseteknek pénzbüntetésre való fektetése, különösen a büntetés 4 pengő krajezártól 2 frittig járó fokozása, mi az öt gombon alól begombolódzásért, s az öv elfelejtéseért is kijárt.

Visszatérés volt a mult századok pénzbüntetésére, arra az alapra, a midőn a diák minden héten kikapta a divisioját abból a kollektából, mit az esperesek szolgáltatnak be, tehát volt miből levonni, most pedig a zsebből kellett fizetni. A mellett a secundánusok is egy törvény alá vonattak. De volt mégis benne haladás. Eltörölték a lefokozást, vagyis a neutralistává való kiakolbolitást, eltörölték a neutralistákat; a dohányzás tilalma megszűnt; rektori engedély mellett megengedték a színházba és bálba járást; valamint hogy a diák is leülhessen az éneklés alatt. Ily törvény keletkezett Iszlai elnöklése mellett, próbálta is keresztül vinni. A tanítás megrendszabályozására 1839-ben pedagogarkát indítványozott, a gyermekeket Brassai kezébe adta, a diákok megfegyelmzését magának vette.

Egyesekkel szemben kérelhetetlen. Már jogászságom utolsó napjai járták, fekete nyakravalónk volt, piros szélüt találtam venni, kötni, talált az utczán, másnap fel voltam jelentve. De mire találtak volna fel a diákesinyt. Ültük az utolsó esküdt szék, mire nyakra-valómra került a sor, a pajtások elpárologtak s az elnöklő senior-nak constatáltam, hogy határozathozatalra a kellő szám hiányzik. Hivatott Iszlai, ez a maga esze volt, dorgált mosolyogva.

Igy váltunk el, s mentem cancelláriára. Hol akkor az volt a

szokás, hogy a patronusok a szegény legényt elhelyezték oly családokhoz, kik Vásárhelyt szoktak telelni, irnoknak, számvevőnek, flóta, gitár, énektanítónak. A piros nyakkendővel ott sétálunk Dózsa Danival az országuton: jött a korondi fürdőről. Magok mit csinálnak itt? Ignác napjára jöttünk gr. Haller főispánhoz s magánál tartott. Most már a táblán van? Igen. De hát van pénze? Gyűjtöttem valamit. Nem akartam mondani, hogy kiadóm, Tiles könyvkereskedő gratiájából adom az urfit. Előveszi névjegyét. A mint Makfalvára mennek, adják be Kelementelkén. Pár nap múlva, midőn beadtuk, ebéd után a koesi előállt, kocsiztunk. Dózsaéhoz érünk. Jön a lovas legény, hivat a báróné kettőnket vasárnapra ebédre. S ott feküdt Iszlai levele, melyből kiderült, hogy Iszlai fel volt kérve, ajánljon a télire egy táblai irnokot nagy kisasszonyok számára felolvasónak. Így volt akkor szokása a patronusoknak kegyeltjeiket valamely álláshoz juttatni.

Másokról sem feledkezett meg. Egy apát tiszteltünk benne. Nemesak a fegyelem, tanítás, a szép iránt is magas érzéke volt. Járjunk a lyceumba rajzolni tanulni. Tanuljunk valamely muzsikát, s ha valaki pénzről szólt, fizetés volt felelete. Irnokával dalkört szerveztetett az iskolában, majd Erkel Ede díját fedezte. Nagyban befolyt izlésünk emelésére.

Iszlait áldásos gondnokságából a forradalom sodorta ki. Nőtlen volt, az maradt. A család a küüllőmegyei sárosi ágban foly, melyből Iszlai *László* az 1796-iki névtárban mint küüllőköri gondnok jött elő. *Lajos* küüllőmegyei ügyvéd, 1833-ban, *László* sárosi birtokos 1876-tól consistor.

L. Erd. nev. családjai, 128. l.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Brassai, mint philosophus.

VI.

A positivismus.

Az az irány, melyet a következőkben vázolni szándékszunk, párhuzamosan halad a két előbbi fejezetben tárgyalt bölesei mozgalommal. De határozott, öntudatos fellépése irodalmunkban későbbi keletű. Különben feltűnő a positivismus történetében, hogy míg az angolok között gyorsan terjed, a német irodalomban csak a százév második felén innen kezdik ismerni. Nálunk, akkoriban egyetlen bölesei folyóiratunk, a *Magyar Philosophiai Szemle* 1882-től 10 éven át 1892-ig terjeszti a positivismus eszméit. E folyóiratot Bóhm alapította Baráth Ferenczcel, azután egyedül szerkeszti, végül Bokor József veszi kezébe a szerkesztést, míg 1891-ben meg nem szűnik. Rajtuk kívül *Lechner* László, *Buday* József, *Ráth* Arnold, *Kun* Sámuel buzgólkodnak főkép a positivista tanok terjesztésében. A folyóirat kezdetben nem áll teljesen és kizáróan egy rendszer szolgáltatásában.

Bóhm az I. évf. „*Bevezetésül*“ cz. cikkében határozottan kifejti ezt: „Mi jól tudjuk, hogy az igazság nem nyilatkozott egy rendszerben sem tökéletesen, hogy az igazság eszméje történelmileg különböző sűgarakba vetődött szét, melyeknek mindegyike igazat és hamisat tartalmaz vegyest. Ezen oknál fogva e folyóirat nem szolgál semmiféle iskolának kizárólagosan“. A folyóirat formai elve: az értelemnek feltétlen szabad használata. Teendői: nemzetünk philosophiai múltjának megvizsgálása, ismeretelméleti tanok fejtegetése, a természettudományoknak philosophiai irányú művelése, állam-, társadalomtan, az egyéni szellem „physikai“ törvényeinek fejtegetése lélektani és logikai kérdések keretében, a szép törvényeinek kutatása, melyet egészen nemzeti alapra szeretne állítani“, s végül az életet szabályozó erkölcsi törvények fejtegetése. Ezekben tűzik ki a folyóirat teendőit az alapítók. Mint látni, a feladat nagyon

széleskörű. S kezdetben a folyóirat tényleg széles körben mozog, a böleselkedés nagy terjedelmű különböző mezőin. Később azonban mind határozottabban evez a positivizmus kikötője felé s így hovatovább egyoldalúbbá lesz. A VII. évfolyamban céljául azt tűzi ki a szerkesztő, hogy ismertesse az egyes tudományokat úgy, a mint azok Comte alapvető munkáiban kifejezést nyertek. Célja az, „hogya tárgyas eszmélődsnek egy philosophiai rendszerre olvadó áramlatát — mely a modern gondolkozáshoz s merjük kockáztatni a szót: a magyar temperamentumhoz annyira illik, szabatos formában ismertessük meg a közönséggel.“ Tiltakoznak az ellen, hogy Comte fogyatkozásait s hibáit önállótlan utánzástól átvennék. Meg vannak győződve, hogy Comte rendszere sokképen temékenyítőleg fog hatni úgy korunk, mint népünk gondolkodására. „Különösen a közoktatási intézmények szervezésében érezzük a positivizmus egészséges magvának szükségességét, melynek a kellő határok és módok közötti alkalmazásával reményljük előbbutóbb megszüntethetni amaz ingadozást, melyet iskoláinkban, a nekik alapúl szolgáló paedagogiai elméletekben tapasztalunk“. ¹ Épen ily szellemben viszi be *Bokor* (A középiskola eszménye. 1874.) a positivizmust a paedagogiába. Így szolgálja e folyóirat derék philosophiai cikkekkel a positivizmus ügyét 10 éven. Megszűntével 1892-ben megindúl az *Athenaeum*, a mely az akadémia megbízásából *Pauer* szerkesztésében bármely philosophiai irányú cikkeknek helyet ad, de főkép Wundt nyomain a physiologiai psychológiát műveli.

A positivizmusnak nálunk mindenek közül különösen kimagasló, első rangú művelője *Böhm*, a kolozsvári egyetem philosophiai tanára, a ki számos értekezésén kívül *Az ember és világa* ² cz. munkájával bármely nemzet philosophiai irodalmának díszére válnék. Főelve az, hogy az emberi ismeret minden tekintetben subjectiv értékű. Az I. részben azt bizonyítja, hogy az összes metaphysikai fogalmak ellenmondást foglalnak magukban, ha nem felfogásunk formáinak tekintjük azokat. Csak a tüneményeket s ezek törvényes összefüggését ismerhetjük meg. A II. rész az embert, mint egymást kölcsönösen fenntartó ösztönök rendszerét magyarázza.

De tévednénk, ha Böhmöt egyszerűen a positivizmus hívének

¹ Magyar Philosophiai Szemle. 1888. VII. évf. 78--79 l.

² *Az ember és világa*. Philosophiai kutatások. I. r. Dialektika vagy alap-philosophia. Budapest, 1883. 282 l. II. r. A szellem élete. Budapest, 1892. 362 l.

jeleznők. A II. rész Előszavában ily feltevés ellen önérzetesen tiltakozik: „Sajátos egyéni vonásomat chabloneba szorítani nem engedem.“

Az I. rész Előszavában 15 évi munka gyümölcsének mondja művét, melynek álláspontját saját fáradhatatlan munkája által vívta ki magának; „s bár ez álláspontom nagyjában nem új, mégis szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy bizonyos tekintetben új részletekkel, új érvekkel, új tanokkal bővítettem s igazoltam elannyira, hogy azt joggal saját szellemi munkám vívmányául tekinthetem“. A böleselet kiinduló pontja ez: „biztos rám nézve csak én vagyok és belső állapotaim“. Ez a subjectivismus álláspontja, melynek állításai kényszerűségük s elkerülhetetlenségük miatt igazak, nem pedig azért, mert a külvilágot lepik. Kényszerűségük alapja az, hogy nélkülök semmiféle ismeret nem lehet. E pontig teljesen Kanthoz csatlakozott; itt kezdődött saját munkája, melylyel Kant elméletét minden ponton megtoldotta. Kant a lényeg, változás, anyag, erő, cél fogalmait igazolatlanul realitasoknak vette; Böhm felfogási módoknak, functioknak. Kant szétválasztja a szemléletet és értelmet, keresi közös gyökerüket, de nem találja. A szemlélet formái a tér és idő; de a „forma“ jelentése homályos részlet Kantnál. Böhm e pont megfjítésével adja „Kant tanának befejezését“ (IX. 1.). Kant szerint az ok szükségképi s apriorikus kategoria, mely csak az értelemhez tartozik. Böhm szerint „az októrvény szükségképenisége nincs a logikumában, hanem a szemléleti tevékenységben“. Itt megtoldja Kant tanát. Ezek után már minden régi értelmű metaphysika hiába való, mert oly tárgyáról értekeznek, melyek mint tőlünk független tárgyak adva nincsenek. „Beláttam, hogy ismerni tulajdonképen csak azt bírjuk, a mit mi magunk alkotunk, a mit mi formáinkba önthetünk“. Ismereti tárgy tehát egyedül a tünemények jelentése, oki összefüggése, térbeli s időbeli viszonyaik. De örökre ismerhetetlen a cselekvés belseje, mert az sohasem válik ismereti tárgygyá. „Független külső valóság ismereti tárgyúl nem mutatható ki“.

Ez eredményben találkozik Comte positivismusának alapelvével. Azért „ezen kötet eredményéül a positivismus alapelvének dialektikai igazolását lehet tekinteni“. „Az én hitem az, — mondja Böhm — hogy Kant és Comte tanai egymást kiegészítik. Kant adja az álláspontot és a formát, Comte és a positiv tudományok a gazdag tartalmat“. E két tan összekapcsolásán 15 évig dolgozott s műve, „míg egyfelől Kant tanait kifejti, másfelől a positivismusnak alapjait is

biztosítja“. Comte positivismusának nincs ismeretelmélete. Böhm ezt akarja kiegészíteni, a positivismust ismeretelméletileg, dialektikailag igazolni. Ezért mondja Kozáry,¹ hogy Böhm az újkantianusokhoz is közel áll.

A positivismus hazai történelmét vizsgálva, meg kell emlékeznünk a *Bölcseleti Folyóírat*ról is, a mely, mint már említettük, a Leó pápa Aeterni patris kezdetű körlevele felhívására az aquinói szt. Tamás bölcseletét ápolja s mint ilyen, természetesen a positivismussal szemben foglal állást. Annál feltűnőbb, hogy mindjárt I. évfolyamában akad a „katholikus táborból“ egy plebanus, *Merchich Máthé*, ki *A positivismus alaptana és a katolikus kritika* címen *Stöckl*-lel és a mainzi *Katholik*-kal szemben védelembé veszi a positivismust. „Mennyire bámúltam én, látván, hogy a positivismust kath. kritikánk egyhangúlag idéetlen s bárgyu agryemeskedésnek hirdeté és hirdeti“. Szerinte a positivismus alapelve a *módszerben* keresendő, mely „merőben kritikai irányú“ (I. évf. 196 l.) s így nem materialismus, mint *Stöckl* mondja, hanem kritikai sensualismus; mert azt vallja, hogy mást nem ismerhetünk meg, csak az érzékileg észlelhetőt, a materialismus pedig azt, hogy ezen kívül más nem létezik. „A positivismus nem küszöböli ki a tudás köréből az absolutumot, okot, lényezet, hanem csak a fictivumot, a nem positívumot s ezt is nem a létnek, hanem csak a megismerhetésnek köréből“. „Módszeri elve befejezett és — szerintem — evidenter igaz“ (202. l.), csak alkalmazása, t. i. mi ismerhető meg, mi nem, befejezetlen és változó. „A positivismus alapjában véve a haladás philosophiája, tehát a mennyiben igazán és őszintén fürkészi meggyőződésünk alapjait, írta az ábrándokat, mutatja a tévedések genesisét, gyűjti a végérvényesen megállapított igazságokat, annyiban nekünk katolikusoknak nemcsak hogy nincs okunk azt gáncsolni, hanem inkább szívvel, lélekkel *józan* positivistákká kellene lennünk, ha különben már azok nem volnánk“.

E czikkre a szerkesztők megjegyzik, hogy több állításával nem értenek egyet s felhívják a munkatársakat, szóljanak a tárgyhöz. Dr. *Waldfogl* Károly pedig németre fordítja s *Stöckl*nek megküldi *Merchich* czikkét, hogy védhesse magát. Egyben azt is megjegyzi, hogy a czikk a folyóirat szellemével, egész irányával, czéljával teljesen ellentétben áll.² *Stöckl* feleletében³ útalva arra, hogy

¹ Korunk bölcselete. Pécsent, 1892. 84. l.

² Bölcseleti Folyóírat. 1886. *Stöckl* és a positivismus. 283—285. l.

³ A positivismus alaptana és a katolikus kritika. U. o. 286—308. l.

az ő *Geschichte der neuesten Philosophie von Baco und Cartesius bis zur Gegenwart*. 1883. cz. munkájában található kritikáját támadja Merchich, vádolja ezt, hogy a positivismust sok pontjában nem értette meg. Merchich „*Ellenészrevételek Stöckl úr ellenkritikájára*“¹ cikkben tiltakozik először Waldfogl felfogása ellen, hogy vétett a folyóirat iránya ellen, hogy „merényletet követett volna el a hazai keresztény böleselkedési közvélemény ellen“, mikor a positivismusban valami okosat fedezett fel. A vita tovább közte és Stöckl között foly a felett, hogy miben áll a Comte-féle positivismus? Most beleszól a kérdésbe *Kenyeres Lajos* is (II. évf. 215—223. l.) „*Észrevételek a positivismus vitatásához*“ s nem kutatva, hogy melyik az igazi Comte-féle positivismus, arra a térre viszi át a vitát, hogy szükséges-e, termékeny-e a Merchich felfogása szerint értett positivismus, „a melyre a Comte-féle (talán modern pogány szellemű?) positivismus adott ugyan alkalmat és okot, de a mely keresztény szelleművé tisztúl“.

Ezzel bevégeződött a vita, melyet érdekesnek tartottunk vázolni annyival is inkább, mert a Böleseleti Folyóirat a Budapesti Szemle szerkesztőjétől még azt is rossz néven vette, hogy ez örömének adott kifejezést, mikor Spencer 1885-ben a Szemlét egy cikkének kefélyomatával megtisztelte.²

Kozáry, az aquinoi Tamás-féle scholasticus böleselet híve, idézett munkájában, a positivismus történelmét, térfoglalásait a különböző irodalmakban és kritikáját adja rendkívüli olvasottsággal és készílttséggel. De korunk böleseletének a positivismust nem teljes joggal nevezi. Mert eltekintve attól, hogy nemcsak Comte-ot és szorosán vett iskoláját tárgyalja, hanem Spencer, Taine, Du Bois-Reymond tanait is, a kik nem sorolhatók az általánosan elfogadott használat szerint Comte iskolájába, még ezek együttvéve sem képviselhetik korunk böleseletét, a melynek jellemzője épen az, hogy e határozottabban kidomborodó irányok mellett számos más irányok és mozgalmak észlelhetők. Úgy gondoljuk, hogy Kozáry álláspontjából folyólag nem lehet elfogulatlan kritikusa a positivismusnak, a mely elmondhatná, hogy így sem dicsértetni, sem gyaláztatni nem akar. *Schmitt* Jenő, az évekkel ezelőtt a berlini akademia Hegel-pályázatán feltűnt, akkor zombori törvényszéki írnok, Kozáry e

¹ Böleseleti Folyóirat. II. évf. 45—71. l.

² Böleseleti Folyóirat. 1888. 161—171. l. Sulyok István, A darwinismus erkölcstana. (Bírálat.)

munkájáról *Positivismus és theologia* czímen tanulmányt írva,¹ részvétellel tekint a küzdő felekre, szemlélve a positivizmus és theologia harcát. „A középkorba visszavonuló, a középkori iskola vértjével, paizsával és kardjával fegyverkező modern schola itt Don Quixotte-i szelmalomharcot úz; az ellenséget ott keresi, a hol nincs és a középkori naiv realistikus logika fegyvertárából előszedett rozsdás fegyverekkel akarja a modern ellenséget megtámadni, a ki rá nézve láthatatlan, a subjectivizmus sánczai mögé rejtőzik és onnét szórja pusztító lövegeit“.

Kozáry szerint „a positivizmus végzetes tévedés² s munkája „a megtámadott metaphysika jogait védelmezi, ünnepélyes tiltakozást emel az értelem és az emberiség közmeggyőződése s a természettudományok nevében az értelem határainak jogosulatlan megszorításai, korlátozása és bilincsekbe verése ellen“.³ Szerinte „a positivizmus eszméi áthatották a modern gondolkodásmódot és a katolikus táboron kívül úgyszólván uralkodnak korunk fölött az oceánon innen és az oceánon túl“.⁴ Úgy látja, hogy Madách is befolyása alá került, sőt a parlament és közoktatás is. Egyetemeink bölesészeti és jogi karán képviselői vannak. „Középiskoláink tankönyvei, különösen böleséleti kézi könyvei, telítve vannak ezen kárhözatos irányzat egyes tételeivel“. Itt Pauer és Sárffy könyveit érti. „Még szorítanak a Herbart-féle nevelés rendszerének békői, már is szívesen kacsingatnak a positivizmus felé . . . Nem félttem nevelésrendszerünket a positivizmus nevetséges utopiáitól. Annyi józansága mindig volt a magyar nemzetnek, hogy a nyugat-európai eszmék hóbortjait el nem fogadta és a nevetségesbe nem tévedett. Meg vagyok győződve, hogy az eltemetett Magyar Philosophiai Szemle és a Pester Lloyd csábító hívásai hatástalanok maradnak“. A Pester Lloydnál ez irány képviselője és sürgetője Silberstein Adolf volt. Ez irány elég erősen van képviselve nálunk. Az említetteken kívül *Öreg János* (Erkölesiség szabadakarat nélkül), dr. *Schlächter Miksa* (Az emberi akarat szabadságáról. Budapest. 1889.) foglalnak állást a determinizmus mellett. Előbbinek ezért *Szász Bélával* polemiája is volt.⁵

¹ Élet. 1893. jan. 1. füz.

² Böleséleti Folyóirat. 1893. 325—332. l.

³ Ugyanott.

⁴ Korunk bölesetele. Előszó.

⁵ Szász: A philosophia mint büntárs. Különlenyomat az Erd. Múz. Egylet kiadványaiból. Öreg felelete: Büntárs-e a philosophia?

Schlächter a magyar orvosok és természetvizsgálók 1888-ban tartott XXIV. gyűlésén mondotta el beszédjét, a melyben erre az eredményre jut: „Bátran kijelenthetem és nem magam állok, hogy azon igazságszolgáltatás, mely a rossz cselekedet megtorlását czélozza, teoriájában hamis, kivitelében igazságtalan. A bűn elkövetése nem szabad akarat eredménye“. S mint Öreg könyvével Szász Béla rektori beszédben, úgy foglalkozik épen Schlächterrel *Klinger István, Az emberi akarat szabadságáról, szemben a deterministák tanával* cz. beszédjében a budapesti egyetem újjáalakításának 109. évfordulója alkalmából 1889-ben, mint az egyetemnek az évi rectora. A materialistákkal (Büchner, Vogt, Moleschott stb.) s közelebről *Pauernek Az ethikai determinismus elmélete* cz. akadémiai pályadíjat nyert művében kifejtett elméletével száll síkra.¹ Francisey Lajos is behatóan bírálja Pauer elméletét.² Lélektani tankönyveikkel ide sorolandók *Babics, Bihari, Lindner, Böhm, Sárffy, Parádi*.

A magyar büntető jogban a védelem érdekében napról-napra szélesebbkörű és általánosabb gyakorlati alkalmazást találnak e tanok a Lombroso és iskolája működése következtében. *Pulszky* és *Pickler* jogbölcészeti könyvei a positivismus alapján épülnek fel. A történelem bölcészetében ez irányt képviselik *Asbóth* Oszkár (A szabadság), *Kállay* Mill Stuartnak *A szabadságról* cz. könyvének fordításával, *Beóthy* Leó *A társadalmi fejlődés kezdetei* (Budapest. 2 kt. 1882.) cz. munkájával, a neveléstudományban *Bokor, Sebesztha* és *Felméri* ez irány harczосai. „Felméri a társadalom számára akar nevelni, úgy a mint a társadalom jelentkezik“.³ Sebesztha a M. Philos. Szemlében bírálva *Felméri* könyvét, jezsuita rendszernek nevezte nevelési elméletét, mire *Kozáry*⁴ szükségesnek tartja azonnal kijelenteni, hogy „ha ez igaz volna, a katolikus egyház törne először pálczát felette“. *Felméri* az emberben pusztán a természeti, érzéki lényt tekinti; erkölestana a természeti erkölcsen, nem az evangéliumi; vallása a deismus, kizárása minden dogmának, kárhoytatása a káté-tanításnak, az általános megmagyarázhatatlan krisztusi kereszténység; istentisztelete felekezeti jelleg nélkül való. *Felméri* a positivista nevelési rendszer híve, mely az egyedet a társadalom szolgálatára képezi ki, mint *Comte, Vaihinger, Preyer* stb.“⁵

¹ Bölcseleti Folyóirat. 1889. évf.

² U. o. 1890—91. évf.

³ Korunk bölcselete. 105 l.

⁴ Bölcseleti Folyóirat, 1891. 487—490 l.

⁵ L. bővebben *Kozáry*: Korunk bölcselete.

Két tábor küzd hát egymással irodalmunkban a positivizmus dolgában. Egyik mellette, a tudás és ismeret nevében, a másik ellene a hit és vallásos meggyőződés érdekében. Brassai itt is az elsők között van, a kik nálunk az új tannal foglalkoznak. Már abból az időből vannak ide vonatkozó cikkei, mikor nálunk még kevesen ismerik a positivizmus lényegét.

1875-ben a kolozsvári tudomány-egyetemi kör rendezte felolvasáson szabad előadást tart a positivizmusról. A *Keresztény Magvető* szerkesztősége előadásának közlésére kéri föl. Minthogy azonban írásba foglalva nem volt, abból az elvből kiindulva, hogy nem szereti rosszabbúl elmondani, a mit más jobban már elmondott, lefordítja s közli *Bratuscheck* giesseni egyetemi tanár székfoglalóját¹ „bevezetésül“, melynek, a mint megjegyzi, alapjában mindenben aláír. De kiigazítja *Bratuscheck*nek azt a felfogását, hogy a philosophia elismeri a külön tudományok teljes önállóságát és szorgalmasan igyekszik tőlök tanulni. Erre megjegyzi csillag alatt: „Nem irok alája, még a „kölesönösen“ hozzáátételével sem“. Épen úgy, mint 19 évvel az előtt *Az exact tudományok követelése*-ben és 21 évvel később az *Igazi positiv philosophiá*-ban: „A bölesészet az egyes tudományok vezérfonala, nem pedig ‚eredménye‘, mint ő (Comte) akarná“ (5. l.), s a következő lapon épen e szellemben: „Szilárdul állítom, hogy a philosophia deductiv tudomány“. Brassainak a fordításai is nagyjelentőségűek saját nézeteinek megállapítására. A mint *Bratuscheck* e cikkében a természetvizsgálat irányát felfogja, az teljesen egyezik Brassai felfogásával. A természetvizsgálás philosophiai szellemét nem az teszi, hogy metaphysikával foglalkozzék, „hanem az, hogy tudatával legyen saját határainak az elme- (=szellem) tudományok felé, a logikai törvények a priori természetének és a maga végelvei metaphysikai jellemének. Logika és ismerettheoria nélkül nincs exact tudomány és hogy ezek az alapfeltételek fenntartódnak továbbra is, a philosophiai tanoknak kell alkotni a külön tudományok alapját“.

Brassai ettől az időtől kezdve folytonosan foglalkozik a positivizmussal s bár rendszere alapelveivel már régóta tisztában van, a kidolgozás munkáját ez időtől számíthatjuk.² *Melyik az igazi tulo-*

¹ Keresztény Magvető. 1875.

² Ide tartozó munkái: *Melyik az igazi tudomány?* Keresztény Magvető. 1887. — *A philosophia fordulta*. Magyar Philosophiai Szemle. 1888. Medveczky, Normatív elvek az ethikában (Bírálat) U. o. 1889. — *A philo-*

mány a positivismusból indul ki, a mely — szerinte — egyszerre el akarja nyelni a *hívést* és *tudást*. midőn az emberi szellem fejlődésében a theologiai és metaphysikai korszakokat meghaladottaknak tanítja s elve és feladata „az ős- és végokok vizsgálatától elállani s csupán a világ folyásában a tények egymásután következése törvényeit fürkészni“. E szerint az erő és foganat, az eszköz és cél a természetben, az akarat és lélek az emberben, a képzelt erkölcsi jó és rossz a világon -- mind megannyi tévedések“. Síkra száll a tudomány ellen, melyet egyetlen philosophiai közlönyünk, úgy cselekedve, „mint a ki ószeren vásárolt ruházattal díszleg“, külföldről be akar hozni és nálunk meghonosítani, holott ott már lejárta magát. Kezet fognak a pozitivistákkal a szaktudósok, a materialisták, kiknek főbb elveit ismertetve cikkében, szembeállítja velök 12 pontba foglalt saját nézeteit. Ez a 12 pont „dióhéjba szorított kivonata“ annak a cikksorozatnak, melyet a következő évben *A philosophia fordulta* czímmel kezdett közölni a M. Philos. Szemlében, de melyet a Szemle megszünte miatt nem fejezhetett be s mely — a mint itt mondja — ez előtt 9—10 évvel, tehát 1878—79-ben már készen volt.

Az első cikkben vizsgálata alapjáúl veszi az *öntudatot*, melyről azt mondja, hogy „egy rendszerben sem volt oly alapelvnek, melyből kiindítva, hézag és ugrás nélkül lánczolatosan legyen kifejtve, levezetve a philosophiai igazságok sora“ (M. Philos. Sz. 1888. 164 l.). Mert a következtetésben kezdetül, a bizonyításban végmozzanatúl nélkülözhetetlen főkellék egy alapigazság, melyről bizvást föltehessük, hogy egyetemesen, azaz minden hallónál helybenhagyást nyer“. Ez az alapigazság az *öntudat*, melyről a bölcselek vagy hallgatnak, vagy tárgyalják, de nem gyanítanak benne alapigazságot, vagy alapúl veszik, de nem építenek rá. Brassai alapúl veszi a „*vagyok és tudom, hogy vagyok*“ tételt s rendszert hoz ki belőle. Minthogy azonban utóbbi időkben többen is jöttek az öntudatra, mint alapigazságra, ezért czímezi cikkét a „*philosophia fordúltának*“ s kife-

sophia fordulta. 2. 3. 4 cikk. U. o. 1890—91 évf. — *Talpra állítások*. U. o. 1891. és Erd. Múz. Egylet 1891. évf. 2. füzetében is. — *Melyik az igazi tudomány?* II. *Vallás és philosophia*.. Keresztény Magvető. 1893. — *Az igazi positiv philosophia*. (Érték. a bölcészeti tudományok köréből. III. kt. 3. sz.) 1896. — *A rosszra való hajlam a rossz nevelés következménye-e?* Unitárius Közöny. 1896. 9. füz. — *Nyílt levél* dr. Concha Győzőhöz az „Igazi positiv philosophia“ ügyében. Athenaeum. 1897.

jezi, hogy ennyi gondolkozó főnek összetalálkozása nem lehet jelentőség nélkül. De előrebocsátja, hogy czikkét csak úgy fogja folytatni, ha „észrevételek nyilvánulnak reá“; mert fél az agyonhallgatástól és a kritika iránt, legyen az szelid vagy éles, türelmes, mint senki más.

Erre a felszólításra Böhm felel a folyóirat 337—340. l. „Észrevételek Brassai czikkére“ czímen. „A philosophiának jelen állapota egész Európában — mondja ő — mely hol élőködés régi rendszerek testén, hol forrongás a czél biztos tudata nélkül, de különösen hazai philosophiai irodalmunk szegénysége nagy eseménynek fogja feltüntetni Br. vállalkozását, ha ígéretét csakugyan beváltja“. Brassainak nincs oka az agyonhallgatástól tartani. „Egy Br. czikke nyom nélkül el nem tűnhetik. Oly önálló gondolkozású férfiú, milyennek Brassait már csak a logikájából mindenki ismeri, nem írhat czikket, mely nyom nélkül eltűnnék és ha a jelenben nem is élvezné Br. gyümölcsét, mint jó gazda, a jövő számára ültet s az le fogja róni irányában a hála és elismerés köteles adóját“. Ha régi is Br. kiindulása, „abban igaza van, hogy az öntudat mindörökké minden bizonyosságnak eredeti forrása s e nélkül a bizonyításnak igazi alapja nincsen“. „Br. azon tételt, hogy az összes bebizonyítandó igazságok alapja, vagyis az alapigazság az öntudat ténye, mely szerint „vagyok és tudom, hogy vagyok“ — már ezen czikkben is oly meggyőzően vezette le, hogy nehéz ellene küzdeni is, czáfolni pedig lehetetlen“. „Semmi kétség tehát benne, hogy kiindulási pontnak az öntudatnak kell lenni, mely minden bizonyosság felett dönt s a tételeknek szembeötlőséget kölcsönöz. Ámde az iránt: miként folynak ebből a philos. igazságok, Br. tájékoztatást nem nyújt jelen czikkében“. Csak sejtí, hogy a tételek, melyeket pusztán az öntudatból hoz le, formaiak lesznek. Egyelőre tehát várja a czikk folytatását. De kitér két dologra. A „logika lényegéről“ nyilvánított felfogásával „tökéletesen egyezik Brassaival“. „Br. logikája jól átgondolt könyv; csak egy baja van, — lélektani alapon áll, mástól kölcsönzi evidentiáját“. Kétségbevonja Br. amnz állítását, hogy „a logika és a beszéd egyformán a társadalom szüleményei“. Mert beszélni az ember társadalom nélkül nem tud, de gondolkodni igen. De bevárja a czikk végét, hogy „Br. engedelmével“ „sommásan nyilatkozzék rendszeres levezetéseiről“.

Brassai folytatja czikkét s kutatva az öntudat történelmét, arra a meggyőződésre jut, hogy „az idő jelei mutatkoznak s ezek

szerint a philosophia tárgyalása igazán fordulóban van, azaz, hogy a philosophiai gondolkodás a korábitól nemesak különböző, hanem vele épen ellenkező útra indult.

Az öntudat alapigazságából származtatja az összes igazságokat. „*Tudom, hogy vagyok*“. Ez az állapot az öntudat. A „vagyok“-kal a létről való közvetlen, első és eredeti tudatomat mondom ki. A lét mivoltának fejtegetése lehetetlen, mert az eredeti és egyszerű igazság. Énem érzésében álomban, ájulásban néha-néha megszakadás áll be s itt áll elé az *idő* és *azonosság* eszméje. „Kétségkívüli és minden embertől igenlett, helybenhagyott igazság, hogy az én folytonos, azonos lény“. A beszéd által megtudom, hogy rajtam kívül több én is van, s hogy az öntudatot s mind azt, mit róla elmond, mindenki egyformán tudja, érzi, tapasztalja. Így nyerjük a *nem én* és az *igazság* eszméjét. Öntudatunk egyhanguságát megtörik a fájdalom és éhség érzetei. Ezek adják a *változás* és *különség*, a *támadás* és *elmulás*, a *kezdet* és *vég* eszméit. A volt és van, a kép és tény különbségeiből áll elé az *idő* és *emlékezés* eszméje. „Az emlékezés már az azonosság öntudatában mutatkozik“. A fájdalmat hol itt, hol amott érezzük s így keletkezik a *hely* és az *űr* (tér), továbbá a *haladás* s a helyek egymással való viszonyából a haladással kapcsolatban az *irány*. Mindezek az én *jelenségei*. Az én és jelenségei olyforma viszonyban állanak egymáshoz, mint substantia és accidens. Az én és jelenségei tudatát egy felsőbb fogalomba foglalva *ézésnek* (nem = *sensatio*) nevezi. Ezek elsőrendű jelenségek.

Másodrendű jelenségek: *látás*, *hallás*, *tapintás*, *ízlés* és *szaglás*. Előbbiekkel egyneműek, de nem egyfajúak. Amazok egymástól különböznek, s mindenik magában egyszerű. Ezek szerkesztettek ama elsőrendű jelenségekből s még valamiből, t. i. valamitől jönnek (eszköz) s valamihez (tárgy) mennek.

Itt kerül vizsgálat alá a tárgy, a mely „oly nem-én, melyet öntudatunk érzékleteinél fogva annyira szoros kapcsolatban lenni érez az énnel, hogy valódi létéről közbenjárólag szintoly bizonyosak vagyunk, mint az énééről“. Tehát a tárgy tudata nem látszat, hanem tény. S így „a fordított philosophia“ dualistikus rendszer s az ének és nem-ének éles megkülönböztetésén alapulván, tagadja a monismust akár idealis, akár realis alakjában.

Az érzéklet, érzékszerv és tárgy szoros kapcsolatban vannak egymással, de létezhetnek külön is s ilyenkor keletkeznek a harmadrendű jelenségek, melyeket *képzeteknek* nevez. Az elsőrendűekkel

megegyeznek abban, hogy tárgyatlanok. A képzet lehet oly élénk is, hogy tárgyas érzékletnek tartjuk.

Az öntudat jelenségeinek ama csoportját, mely a hajlamokat, indulatokat, szenvedélyeket és az akaratot foglalja magában, a folyó-írat megszünte miatt már nem tárgyalhatta.

Böhm a M. Philos. Sz. 1889—90. évfolyamaiban „*A lélektan ismeretelméleti alapjai*” cz. egy magvas értekezést közöl, melyben aljegyzetben egy néhány vonatkozást találunk Br. cikkeire. Az 1890. évf. 412 l. aljegyzetében: „Az emlékezés és öntudat viszonyát nálunk helyesen és határozottan Br. fejtette ki, mondván: „az emlékezés már az azonosság öntudatában mutatkozik“. A 415 l. aljegyzetében megint: „Br. ezt (t. i. hogy az *én öröklé azonos és állandó tevékenység*) helyesen fejtegeti s az énből (bár nem látom mikép?) vezeti le az azonosság eszméjét“. A 419. l. csillag alatt: „Br. ezen ténnyel (hogy az én egyszer énné, másszor másnak, egyszer egyszerűnek, másszor sokféleképpen tudja magát) helyesen látja; tudja, hogy ezen „jelenségekről“ közvetlen tudatunk van s hogy bár azonosságot nekik csak rávitelesen tulajdonítunk, mégis „szoros és csaknem megkülönböztethetetlen kapcsolatban és mintegy összeolvadva vannak énnünk létével“. De mikép lehet az azonos én egyben azonos és mégis más, ezt nem fejtette meg. Sőt a 20. lapon mondottak után attól kell tartani, hogy téves útra tér megfejtése. Mert ha azt mondja, hogy „substantia és accidens olyforma viszonyban állanak, mint az én és jelenségei, akkor az épen itt fejtegetett nehézségek labirintusában téved el. Az én = én tényéből a jelenségek változatosságát, mint accidenseket nem lehet logice lehozni“.

Böhmnek amaz előbb felsorolt s ez utóbbi észrevételeire „*Talpraállítások*“ cz. teszi meg Brassai megjegyzéseit. Arra a kifogására, hogy logikája lélektani alapon épült s innen veszi az elveket, azt mondja, hogy nem elveket, hanem tényeket vesz, melyeket se nem teremthet, se nem költhet, hanem mértenie kell, még pedig szellemeket egyedüli forrásukból, a lélektanból. A mi aztán az azonosság eszméjének az énből való levezetését illeti, „az azonosság eredeti eszme, nem pedig alkotható, deducálható vagy inducálható fogalom“. Tehát eljárása nem fejtegetés, se nem levezetés. Böhm szerint Br. nem fejtette meg, „mikép lehet az azonos én egyben azonos és mégis más“. Erre Br.: „Érthetőleg megmondtam, hogy az én-t és más-t bár vékony és olykor csak nagyítóval látható, de éles határvonal választja el egymástól s philosophiai nézetemet az én és más (a mi

nem az üres és csupán negatív nem én) dualismusa jellemzi“. Hogy az én és jelenségei viszonyát a substantia és accidenseiéhez hasonlította, nem ismeri el botlásnak. Arra a vádra pedig, hogy az én = én tényből a jelenségek változatosságát nem lehet lehozni, azt mondja, hogy „az én és jelenségei két külön dolog, egyiket a másiktól kihozni nem akarhattam. Az én = én nem egyéb egy üres egyenletnél, melynek se realis, se transcendens értelme nincs; hogy lehetne hát a semmiből kihozni valamit“?

Pár évvel később jelenik meg *Melyik az igazi tudomány* folytatása *Vallás és philosophia* czímen, melylyel lélektani-ismeretelméleti alapokon nyugvó metaphysikája az erkölestan terére lép és a mely az *Igazi positiv philosophia* ama második részének felel meg, a hol az öntudat egyik legfőbb tulajdonságának, az akaratnak tárgyalására tér. Épen azért ezt most mellőzve, rátérünk positiv philosophiája ismertetésére, alkalom adtán hivatkozva a *Vallás és philosophiája* útmutatásaira is.

Igazi positiv philosophiája tömör és világos rendszerbe foglalása *Melyik az igazi tudomány és A philosophia fordulta* eredményeinek. Ebben „rendszere sarkalatos állítmányait“ ígéri. De korábbi czímét megváltoztatta s az új czímet megmagyarázza, mert „ezt a czímet egy merőben különböző rendszer már jó ideje hogy eltulajdonította magának“. Comte a positiv szót bizonyos, határozott értelemben használja s mivel szerinte csak a physikai tények bizonyosak és határozottak, az ezekre alapított positivismus a tények böleselete. De a tények nem csupán physikaiak, hanem psychikaiak is és ezek szintoly bizonyosak és határozottak, mint amazok. S ezért lehetetlen elismernie, hogy Comte rendszere a tények böleselete volna. „Ellenben az enyém teljes értelmökben vett tényeken alapult és épült s én jogosan nevezhetem rendszeremet positiv philosophiának, hozzá ragasztván megkülönböztetés végett az „igazi“ epithetumot (4. l.). A philosophia, mint deductiv tudomány, egy fölévből indul ki s ez az, hogy „az embernek egyetlen egy bizonyos, csulhatatlanul igaz tudomása az, hogy van, vagyis létezik“. Ez a létel s a vele összeforrott tudása személyesítve az én, a tudás állapota az öntudat.

Az öntudat tulajdonságai: a *közetlenség*, mert az én lételét egyenesen, minden közbenjáró eszköz nélkül tudja és érzi az ember, holott minden egyébnek a lételéről csak öntudatunknál fogva van eszménk. Második tulajdonsága az *önállóság*, melynél fogva állomány s így definiálhatatlan, mert közvetlen benső tapasztalatnak

tárgya. Harmadik tulajdonsága az *azonosság* s negyedik az ezzel szorososan összekapcsolott *maradandóság*. Ötödik tulajdonsága, hogy értésünkre adja a *nemént*, a *jelenségeket*, a melyek kétfélék; t. i. ha csupán magunkban tapasztaljuk, *érzelmeik* és *indulatok*; ha kultúr-gyakra vonatkoznak, *érzékletek*. Hatodik tulajdonsága az öntudatnak az *akarat*, melynél fogva énünknek testünk kiható szervein hatalma van, parancsol a nem-énnek, parancsolja, hogy képzetait, gondolatait valósítsa. Ennélfogva képtelen állítás, hogy az akaratnak motivumának kell lenni s e nélkül nem is gondolható. Ezért mondja már 1889-ben a Comte, Spencer és Mill nyomain járó *Medveczky*-nek *A normatív elvek jelentősége az etikában* cz. munkáját bírálva, hogy „*az akaratot irányzó törvény* oly három szó, a mely csodálkozik azon, hogy mikép került egymás társaságába“. S ugyanitt: „*A szabad-akarat cselekedeteink benső, első és végső oka, az igazán eredeti ősök, az okok typusa, melynek minden empiricus ok csak projectioja, épen mint látásunk tárgyai az úrben szemidegeink mozgása projectioi*“. S itt az erkölestan terére lépve, az erkölestan tényeit és szabályait vezeti le. A cselekvények erkölesileg jók, különbösek és rosszak lehetnek. Megítélésük becslés dolga. S itt már kérdés, hogy a két cselekvő lény, az én és nem-én közül melyiknek tulajdonítandó a becselő tekintély? Eredetisége és közvetlen bizonyossága tekintetéből az énnek. Már az öntudatnak a cselekvényekhez való viszonyát vizsgálándó, megállapítja annak hetedik tulajdonságát, a *gondolkodást*, mely az érzékleteknek és képzeteknek rendezésében áll. Az autokrata akarat tanácsadója a gondolkodás. Ennek a szavára hallgatva az akarat, a testi erők működéseit hol mentőkre hagyja, hol segíti, hol küzd ellenök. A küzdelem eredménye adja az erkölesi elvet, az erkölesi jó és rossz, az erény és véték viszonytalan fogalmát. Ha az akarat a testi erők működéseit mentőkre hagyja, a keletkező cselekvény valószínűleg közönbös, ha segíti, valószínűleg jó. Valószínűleg, mert a ratio tévedhet. De tökéletesen bizonyos, hogy ha a küzdelemben az akarat győz, a keletkező cselekvény erényes, ha legyőzetik, a cselekvény véték. A legfőbb erkölesi elv tehát ez: „*Az erény az akarat győzelme a testi erőkön*“ vagy: „*az én győzelme a vele egygyé kapcsolt nem-énnel való küzdelemben*“ (22. l.). Így megállapítva az erkölesi főelvet, hozzát teszi: „független önállóságban, alkalmazhatóságban az eddigelé javasolt morale principiumok egyetlen egyike sem mérkőzhetik vele. Tegyük hozzá, hogy mindazt, a mi azokban helyes és igaz, magában foglalja

és másfelől hibáikat javítja és hiányait pótolja“. *Vallás és philosophia* cz. értekezésében ez erkölcsi elv előnyeit, hasznát abban látja, hogy az erőnek esalhatatlanúl és közetlenül tudott példáiúl az akaratot és vágyainkat mutatja fel, mint a melyeknek a természeti ú. n. erők csak képei és hasonlatosságai, másikat abban, hogy az erkölestannak viszonytalan elve van benne megállapítva.¹ Rendszerében a köteleesség eszméjének nincs helye, mert a köteleesség fogalma csak károsan hat az erkölcesiségre, minthogy az önkénytességet, az erénynek leglényegesebb — nem tulajdonságát, hanem — alkotó részét, kiírtással fenyegeti, az akaratot tronusából kivette, úrból szolgává alázza (18. l.). Épen így ír Medveczky művének fennebb idézett bírálatában: A ki a kötelezés, parancsolás, kényszer eszméjét emeli vezérelvvé, az tudtán kívűl ezeket cselekszi: az erkölestant az akarat, az önkénytesség magasztos eszményvilágából a föld sarába lehúzza, az erényhóst rabszolgává, az erkölcsi érdek ösztönözte munkást robotoló jobbágygyá, a honszerzettől, nemes diességváltól lelkesített hadsereget Xerxes ostorhajtotta népesordájává akarja tenni, a szabad állami polgárt zsarnok iga alá téríteni igyekszik“.

Az eddig előadott tények közetlenül csak én-magamra nézve bizonyosak. De ha másoknak hozzám, embertársaimnak egymáshoz és mindnyájunknak a világegyetemhez való viszonyát vizsgáljuk, itt a tények tudomása csak másodrendű bizonyosságú, nem közetlen, csak következtetett. Itt az eddig kizárólag használt deductio mellé szükséges az inductio is.

Érzékleteim, felfogásom közetlenül meggyőznek, hogy vannak embertársaim, kiknek minden érzékelhető tulajdonságaik az enyémmel azonosak. De vannak oly tulajdonságok s ilyenek képzeitem, melyeket másokban nem érzékelhetek. Itt a beszéd áll szolgálatomra. A beszéd pedig teljesen meggyőz s részben a cselekvényekből is következtethetjük, „hogy következtetés, értelem, ész, okosság, érzelem, vágy, indulat, szenvedély minden emberben van“. S miután az öntudatnak minden más tulajdonságait, a melyeket magamban tapasztalok, embertársaimban is fellelem, az inductio felhatalmaz arra, hogy az akaratot is minden másokban létezőknek állítsam“.

Már akarataik tekintetéből az emberek abban a viszonyban vannak egymáshoz, hogy bár az ember akarata a természet minden erőivel szembeszáll, de akarat akarat ellen sohasem küzd s ha össze-

¹ Brassai: Nézetek a vallás eszméjéről Kolozsvár, 1898. 94. l.

ütközésbe jönek, mind a két fél visszahúzza magát. Ez a jognak rendíthetetlen alapja, a szabadság igazi fogalma, ez teszi lehetővé a társadalmat. Ha az akarat mindíg győzne, ha sikerülne tehetlenné tenni a vágyakat és indulatokat, igaz, hogy a vétkek megszűnnék, de meg az erény is és erkölesi halál következne be. Az már a kérdés: micsoda viszonya van az egyik akarata és a másik testi hajlamai, vágyai, indulatai között? Beszéddel egyik egyén a másikban képzeteket kelt s ezeknél fogva cselekvényekre indít. Egy másik viszony az, hogy az akarat a vágyaknak ellensége s ez az *antipathia* erkölesileg igazolt, míg a vétkező egyén személyére ki nem terjed. *Sympathia* csak akarat és akarat, vágy és vágy közt van. Akarat és akarat közti *sympathia* erkölesi kölcsönös vonzalom, a vágy és vágy közti *sympathia*nak nincs erkölesi jelleme; amaz lelki, ez testi. Az a kezdeményezője a társadalmaknak. Az egyének akaratai és vágyai közti arányt vizsgálva, ez erőknak csak feszülési arányáról lehet szó. Az egyén jellemét akarata s vágyai intenzitási, feszülési arányai fejeznék ki; de minthogy nincs *characterometrum*, csak nagyobb-kisebb, erősebb-gyengébb fokokat állíthatni fel. Az akarat és vágyak arányai minden emberben különbözők, de egyikéi sem nulla s így született derék, sem született bűnös nincs. Azonban az akarat lehet gyarló s így támaszra, segítőre van szüksége. Ily támaszok: *a nevelés, állam, vallás*.

Az akarat ereje önkéntes, eredeti, független s az erős akaratnak nincs is szüksége támaszra, a mely a kötelesség fogalmán épül. Tehát e segítők nem helyettesítik az akaratot, hanem csak melléje, pártjára állanak. S így az akarat és segédjei közreműködésével biztosítva van az erkölesi jobb fél, ú. m. az én győzedelmi többsége a nemében. Brassai e tényre ruhazza a gondviselés nevét „és annak az untalan vitatott, de tagadhatatlanúl létező fogalomnak határozott értelmet ad“. A gondviselés gondviselőt tesz fel. Öntudatom, az én vagy a lélek minden más emberi lélek öntudatával egyenlő, vagy megkülönböztethetetlenül hasonló. Így az emberi lélek egy véghetetlen lélekmennyiségnek véghetetlen kicsiny, mindazonáltal azonos, különvált részecskéje. És ez a lélekmennyiség az Isten. Tehát az emberi lélek azonos az istenséggel és így az istent ismeretlennek állítani, „az istentagadással határos bolondság“ (41. l.).

Brassai tudja, hogy ez lényegében pantheismus, de hát az isten mindentudósága, mindenhatósága, mindenütt jelenvalósága ezt fejezik ki. De az igazi positiv philosophia pantheismusa különbözik a legtöbb philosophiai pantheismustól, mert ezek az istent és világot

azonosítják, az a lelket és az istent; ezeknek alapja a monizmus, azé a dualizmus.

Az eschatológiának az a tanítása, hogy a lélek halhatatlan, kétségtelen és csallhatatlan igazság. Mert a lélek van, azaz létezik és állomány. A mi létezik, az nem veszhet el. Ha igaz ez az anyagról, melyet csak közvetve ismerünk, mennyivel inkább igaz a lélekről. A halállal a lélek visszatér oda, a honnan kivált, az istenségbe. A nirvánának igazi értelme épen a lélek állományának az isteni állományba való elnyelődése, a mi a lélek személyiségének elvesztét is jelenti. Arra a további kérdésre, hogy a nirvána közvetlenül követi-e a halált, vagy a kettő között van bizonyos ideig tartó állapota a léleknek, nem felelhetni tényekkel, csak hozzávetéssel (conjectura) s itt a lélekvándorlást nem mint tényt, nem mint hypothesis, hanem „mint leghihetőbb hozzávetést“ elfogadja és magáévá teszi. A lélekvándorlás arra figyelmeztet, hogy vannak az emberen kívül más élőlények is, az ú. n. „oktalan állatok“, melyeknek — a mindennapi tapasztalás mutatja — ép úgy vannak érzékletei, mint az embernek, miket öntudat nélkül gondolni se lehet. S minthogy az öntudatban fokozati különbségek vannak, feltehetjük, hogy ez az állapot arányban van a szervezet tökéletességi fokával úgy, hogy a szervezet alsóbb fokain mindig kevesednek az öntudat jelei. De még a protozoáknál sem tagadhatni az öntudatnak bármi homályos állapotú létezését. Semmi ok sines tehát, a mi az öntudat és lélek azonosságának az oktalan állatoknál megszakadását igazolná. Ez magyarázza — jobban, mint Darwin minden hypothesisa — az élő lények mindig gyarapodó tökéletességét egész az emberig. „És én nem akarok lemondani arról a reményről, hogy az embernél nem áll és nem szűnik meg a tökéletesedés folyama, hanem, hogy idővel az embert meghaladó élőlények is keletkezhetnek“.

Végig kísértük Brassait ez utolsó nagyobb böleseleti munkájának vezető gondolatain. A sajtó — mondhatnók — agyonhallgatta ezt a mi böleseleti irodalmunkban első helyet elfoglaló értekezést. Csak itt-ott nyilvánultak észrevételek rá. A Keresztény Magvető 1897. évf. I. füzeté bő ismertetést hozott róla. Szlávik a *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 109. kötetében alapgondolataiban ismertette, így foglalja össze róla véleményét: „Az értekezés telve van termékeny gondolatokkal, finom lélektani és vallásos-erkölesi megfigyelésekkel és szellemes fordulatokkal, de úgy látszik, hogy a pantheizmus és dualizmus szírtjeire sodortatva, az igazi

positiv philosophia egész gondolatrendszerét minden részében nem építette fel teljesen és következetesen“. (F. i. folyóirat 85 l.). Azok a nagyszámú czikkek, melyek halála alkalmából a különböző lapokban és folyóiratokban megjelentek,¹ nagyrészt nagy általánosságban sítatják el Brassait, legjobb esetben munkásságának ezt vagy azt a részét legfőlebb érintik, de a csak kevéssel az előtt megjelent értekezéséről érdeme szerint nem igen emlékeznek. Legbehatóbb bírálatát adta Concha egy Brassaihoz intézett levelében, melyet Brassai az *Athenaeum* 1897. 1. számában közzétett s mindjárt ellenészrevételeivel is kísért, mert Böhm, ki megígérte, hogy sommásan nyilatkozik Br. Böleseletéről, tudtommal nem váltotta be szavát. Concha „nagyon szépnek és igaznak“ tartja a kiinduló pontok, vagyis az én tulajdonságainak megállapítását épen, mint Böhm, ki, mint láttuk, alapelvvel szemben a küzdelmet nagyon nehéznek, megezáfólását lehetetlennek mondotta. Concha az akarat mibenlétének megállapítását erősebbnek, szemléltetőbbnek óhajtotta volna. Nem látja az akarat becsló tekintélyének bizonyítását, „mert az akarat üres erőnek lévén odaállítva, honnan veszi a becslés mértékét?“ A kötelesség elleni oppositiot nem érti. A tárgyalás menetét szaggatottnak mondja, melyben moral, logika, vallás incidentalis módon s nem egyforma kiterjedésben elemeztetnek. „Igen szereti“ az akaratról, sympathiáról és antipathiáról szóló részletet; de nem látja a szükséges összefüggést a moralis elv és isten között. „A mily szépnek jónak tartom — mondja Concha — az egyén életének magyarázatát, ép oly hiányosnak kell találnom az értekezésben azt, a mi túl megy az egyén gondolat- és érzésvilágán“. Kifogása tehát főleg az, „hogy csonka, be nem végzett a dolgozat“.

Brassai ellenészrevételeiben megengedi az akarat tárgyalásának gyengeségét, de állítja, hogy oka nem a módszerben, hanem magában a tárgyban van. Hogy ezt kifejtthesse, előadja a módszerről való nézeteit, a melyek szerint tényt *megbizonyítani* egyáltalában nem lehet, hanem vagy *megmutatni*, vagy szükség esetében tanúkhöz folyamodni. Minthogy pedig sem az öntudatot, sem tulajdonságait megmutatni nem lehet, a beszédhez folyamodunk s ez által a hallgatókban is ugyanazon tényeket keltvén, azok tanúi lesznek saját öntudati tapasztalatainknak. De vannak — még pedig nagy számmal — a kik az öntudatnak állományváltót s az akaratnak,

¹ L. összegyűjtve Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. évf. 6. 7. füz.

mint külön erőnek létezését tagadják. Ezeket meggyőzni, csak a rábeszélés varázserejével lehet, ezt az erőt pedig Br. nem tulajdonítja magának. Conehának arra az észrevételére, hogy az akaratot üres erőnek állította, megjegyzi: „üres erő vagy meddő ok, hímkezés-hámozás nélkül szólva, nonsens“. Arra pedig, hogy a dolgozata esonka, be nem fejezett, azt feleli, hogy értekezése az igazi positiv philosophiának csak megkülönböztető vonásait adja elő s így a philosophiai disciplinák egyik-másikáról csak incidenter szólhatott.

Hátra volna most, hogy megkísértsük az ő szellemi arczképét tudományos működése alapján megrajzolni. De vállalkozásunk korai volna s eredménye nem elégitene ki. Mert e sorok Br. szellemének, bár különböző tudományokban, de csak egy irányban kifejtett működését próbálták nyomon kíséni s hű képet csak az ő minden irányú működésének ismerete alapján lehetne szerkeszteni. Ezzel tehát egyelőre várunk kell, míg az előmunkálatok minden téren be lesznek fejezve.

Szellemének egy néhány kiváló vonására azonban már e czikkek írása közben figyelmeztettünk itt-ott. Ezek között nem utolsó az egyszer felismert igazságok mellett a kor divatos jelszavai ellenére is megállás rendíthetetlenül, szellemének deductiv úton járása, az inductio kevésbevévése, eredetisége, önállósága. A magyar philosophálás történelmében az eredetiségnek csak itt-ott találkoznak halvány nyomaival. Külföldi irányok, mozgalmak, áramlatok tanulmányozása, átültetése, itthon több-kevesebb szerencsével magyarázása mindaz, a mit ezen a téren találunk. Már az is elég érdemes és derék munkát végzett, a ki a különböző szellemi áramlatok közül a jelentősebbet, a korszellem irányítására alkalmasabbat kiválasztva, nálunk magyarázza s így a nyugateurópai eszmék hullámverésébe tudományos irodalmunkat belesodorja. Mert arra is van példa elég, hogy napi érdekű, életű irányok találnak nálunk tolnácsolókra. A mi böleselőink eredeti, önállóan erős elme hiányában egészen az uralkodó szellem áramlatába merülnek.

Brassai sokkal eredetibb és erősebb elme, semhogy munkáin szellemének bélyegét idegen vonások elmoshatnák. Aesthetikai első czikkében eredeti nyomokon jár, melyek külföldön is csak sokkal később találunk hatalmas követőkre. Logikája egészen eredeti és önálló munka s felfogása ma is méltatóra vár. Hegel elleni harca elejétől végig öntudatos logikai elméjének tiltakozása a szellemnek törvényeket nem ismerő dialektikai műveletei ellen. Később a mate-

rialismus dívatos áramlataiban elég erős, hogy ne merüljen el és elég eredeti, hogy az ismeretelmélet fegyvertárából oly érveket hozzon fel ellene, a melyeknek külföldi nagynevű természettudósoktól hallatára a világ ez egész mozgalmat érdeme szerint kezdi becsülni s a materialismus elveszíti korábbi jelentőségét. S említsem-e eredetiségét a methodologia terén, melynek nálunk ő az első s legeredetibb művelője. Philosophiai rendszere sarkalatos tételeit tartalmazó utolsó munkáját e szempontból tekintve, föl lehetne hozni, hogy e tételek egyike-másika más rendszerekből már ismeretes. Ez kétségtelenül igaz. De hát az új kor rendszerei nem a görög szellem philosophiai alkotásain s általában korábbi rendszereken épülnek-e fel? Hiszen pl. Kant teljesen a korabeli angol s részben német philosophiában gyökerezik, Hegelről meg Taine azt mondja, hogy Aristotelesszel megbővült Spinoza ő.¹ Így Brassai is rendszeréhez az elemeket különböző rendszerekből veszi. De az elemek kiválogatása, szerves egészbe öntése, egynehány tételnek uralkodó szerepre emelése az ő munkája. S e munka is magán hordja szellemének bélyegét. Annyira eredeti ő e tekintetben is, hogy nehéz őt a meglevő philosophiai iskolák, világnézetek valamelyikébe egyszerűen besorozni. Felméri a Pallas-lexikon megfelelő cikkében alapnézeteit *Melyik az igazi tudomány* alapján összefoglalva azt mondja, hogy Brassai philosophiája nem az eklekticismus, hanem a neo-kriticismus alapján van megszerkesztve. Szlavik dualismust és pantheismust talál benne. Maga Brassai pedig igazi positiv philosophiának nevezi. Azt hiszem, hogy e jellemzések, ámbár mindegyik foglal magában valami igazat, mégsem fejezik ki a dolog lényegét. Eklektikus — s e tekintetben Felméri felfogását nem tartjuk helyesnek — mert a mint maga Brassai mondja *Melyik az igazi tudomány* végén, tételeinek vagy egyikét, vagy másikat Thalestól Schopenhauerig majd minden rendszerben föl lehet találni. A kriticismus híve, mert Kant példája szerint az ismeret kérdéséből indul ki s közvetlen és közvetített ismeretet különböztet meg. Dualista, mert az igazi positiv philosophia az én és egyéb, az öntudat és a kívülvilág kettős alapján épül fel s pantheista, mert a lélek és istenség azonosságában, — de nem a gondolkodás és lét, szellem és anyag azonosságában, mint Spinoza, Hegel, Schelling rendszereiben — csúcsosodik ki. De e jellemzések nem érintik rendszere sajátosságait. S itt különösen az öntudat alap- és főjelentősé-

¹ Franciaország classicus philosophusai. 1884.

gének felismerésére s arra a módra gondolunk, a melyen ő e lélektan- ismeretelméleti alapokon nyugvó metaphysikát az erkölestannal hozza kapcsolatba.

Bizonyos, hogy minden ismeretnek alapja és forrása az öntudat. Ha az öntudat bizonyítékában kételkedünk, kikerülhetetlenül a skepticismusba evezünk. Brassai kéziratban maradt lélektanának, mely már az 50-es években kész volt, ez a kiindulási pontja. Ez a pont Descartes hatására emlékeztet. A mint az öntudat tulajdonságait tárgyalja, csodálatosan egyezik Teichmüllerrel,¹ kinek ide vonatkozó művei korábban jelentek ugyan meg, mint Brassai czikkei, de ezek saját kijelentése szerint már 1878—79-ben készen voltak. Különböztetjük is, hogy az 1856-ban írt *Az „exact” tudományok követelései*-ben az öntudat, akarat és szellemi erő fogalmait későbbi fejtegetéseivel teljesen egyezően magyarázza. Ez a véletlen egyezés arra is kiterjed, hogy mindketten érzik egy új bölcészet szükségét. Brassai constatalja, hogy a philosophia fordulóban van, minthogy az öntudatot mind többen veszik alapigazságnak. Teichmüller a maga rendszerét „új álláspont”-nak (Neue Grundlegung. Előszó XV—XVII. l.) nevezi s vallásbölcészetében már látja, hogy egy új bölcészet szükségét mindenütt érzik. (Előszó. II. l.) Teichmüller rendszerének is középpontja az öntudat. „Az én az első és egyetlen substantia, melyet minden tevékenységében és tényeinek tartalmában közvetlenül ismerünk (129. l.), minden egyebet csak az én analogiája szerint gondolhatunk (131. l.). Az öntudat ténye az egyetlen alapigazság, melynek Brassai szerint „elengedhetetlen feltétele a kivételetlen helyeslés minden józaneszű ember részéről”,² melyről „minden ember, a ki gondolkodni tud, magába száll, szép eszét valamelyik koholt philosophiai rendszer el nem vette, készségesen azt fogja elismerni és bevallani, hogy az a benső tapasztalat („tudom, hogy vagyok”) az övé is.”³ Teichmüller szerint is az új, az öntudat metaphysikájának támasza „az emberiség kírthatatlan meggyőződése, mert senki sem fog vonakodni megvallani, hogy saját létében, tettei valóságában, kötelességében s más lényekkel való érintkezésében hisz.”⁴ Brassai szerint is, az öntudat első tulajdonsága a *közvetlenség*, „mi-

¹ Die wirkliche und die scheinbare Welt. Neue Grundlegung der Metaphysik. Breslau 1882. Religionsphilosophie. Breslau 1886.

² Magyar Philosophiai Szemle. 1888. 170. l.

³ Igazi positiv philosophia. 6. l.

⁴ Religionsphilosophie. Előszó. XIV. l.

szerint az én lételet egyenesen, minden közbenjáró eszköz nélkül tudja és érzi az ember; holott minden egyébként a lételetől csak öntudatunknál fogva van eszménk“. „Az öntudatban van a lételetől való fogalmunknak egyetlen és utolsó forrása s e fogalomnak minden más alkalmazásait, mint levezetetteket e forrásra kell visszavinni . . . Minden más dolog lételetre *következtetünk*; ellenben saját lételetünknek *közvetlen* tudatával birunk s épen e tudás magunkról, tetteikről s ezek tartalmáról az, a mit léten értünk, s nincs más forrása az ismeretnek e fogalomra nézve“.¹

A mint magyarázza Brassai az öntudat tulajdonságául, hogy a nem-ént, a külvilágot adja értésünkre érzékleteink útján, ép úgy magyarázza Teichmüller is a külső világ fogalmának eredetét (82—87 l.). Az öntudat alaptételét értelmezni nem lehet, mert ez az összes igazságok forrása; de lehet elemezni s ez a philosophia az elemzés míveleténél minden ember józan eszére hivatkozik. Ez a hivatkozás a skótok common sense-ére emlékeztet.

A történelmi kutatás e kérdésnél íme ez irányban vezet.

De a történelmi vonatkozásokat nehezebb megtalálni ott, a hol az igazi positiv philosophia az akarat tárgyalásával az erköles-tan terére lép. Az akarat autokratikus szabadságának hírdetésével ellentétben áll korunk általános irányzatával. Erkölesi elve szép és felemelő az egyénre nézve; de nem lehet eléggé áttetsző viszonyba hozni a társadalmi élet viszonyaival és vonatkozásaival. A mikor a nevelést a gyenge akarat segítőjeként, támaszaként fogja fel, oly irányt tűz ki, melyet a nevelés munkájában tényezőknél nem lehet eléggé lelkökre kötni s figyelmökbe ajánlani. De félre- ismeri, úgy hiszem, a vallás világtörténelmi jelentőségét, mely az emberi lélek érzelmi szükségleteiben bírja alapját, midőn ezt a neveléssel és állammal egyenrangúnak állítva, egyszerűen az akarat segédének teszi. Az ilyen felfogás a vallás lényegét külső intézményeivel s hatásának az emberi élet külső viszonyaiban nyilatkozó módjaival cseréli fel. Általában igaznak tartjuk Concha bírálatának végeredményét: hiányos és befejezetlen az értekezésben az, a mi túl megy az egyén gondolat- és érzésvilágán.

DR. GÁL KELEMEN.

¹ Neue Grundlegung. 73. l.

Judás árulása.

(Urvacsorai beszéd.)

„Ime annak keze, a ki engem elárul, velem vagyok az asztalnál“. A világ legnagyobb drámájának egyik legsötétebb jelenete. A közepén egy szenvedő alak, arezáán halálos sejtelmek s isteni fény váltakoznak. Körülte szorongó tanítványok, kiket félelem tölt el, a Mester sorsa aggaszt. És tőle nem messze, tőle nem messze, amott, kinek tekintetében vad tűz villog, lelkén a sátán szó fondorlatot . . . Az idő közelg, a Mester érzi, tudja a gyászos, a szomorú véget. Ah, szép Genezáreth! nem láthatom többé kék hullámidat, nem hallhatlak a tiberiási erdőkben éneklő madarak! Titeket is jó tanítványok, kik részesei voltatok küldetésemnek, kik hozzám ragaszkodtatok, már csak kevés ideig láthatlak. „Nagyon kívántam veletek megenni a husvéti bárányt, minekelőtte szenvednék, mert mondom nektek: Én többé abban nem eszem“ . . . Ellenségeim ellenem törnek és oh, ti sem vagytok hozzám mind hívek . . . Melyik az, ki legyen az Uram?! hiszen akármelyik közülünk életét adná te értetted! Jézus feléje tekint: „Ime annak keze, a ki engemet elárul, velem vagyok az asztalnál“.

Elárulni Jézust, lehetséges-e az?! Elárulni Jézust! minden keresztény szív föllázad az ellen. Elárulni a szentet, az igazat! ki tehetné, ki tenné azt, hiszen mindnyájan megismerjük, mindnyájan az ő nevében, ő vele járunk . . . Nem, ti nem árulhattok el többé úgy, mint az az egy, és mégis . . . Ujkori világotokban fenhangoztatjátok nevemet. Mindenütt, mindenfelé hirdettek engem. De az igazság és szentség ellen ah mily sok helyt látok a kereszténység kebelén üzni örlőgi mesterséget és látom a tiszta meggyőződés ellen elkövetni azt a nagy, azt az irtóztató bűnt, a szentlélek elleni vétet . . . „Ime annak keze, a ki engemet elárul, velem vagyok az asztalnál.“

Elárulni Jézust! . . . nem, ti talán nem hoztok ide a legrítább kezet, árulót. Ah ily bűn, ily vétet legyen is távol tőletek! De a

midőn az ő vendégségében akartok részesülni, nem kell-e magatokat tovább vizsgálnotok. Nem kell-e kérdenetek, ha más bűn nem terheli-e a lelket? Ha nem követtetek el nagy bűnöket, gonoszsgot, nem kell-e kérdenetek, ha nem követtetek-e el másokat, ha gyakoroltátok-e a jót, ha termett-e lelketekben legalább hála, a mi annak egyik legszebb virága, vagy pedig a hálát hátrahagyva, felhuzódtatok a parányi böseség hasznos zugolyába? Engedtétok-e, hogy lelketekben kifejlődjenek és megnyilva nyilatkozzanak a keresztény nemes, nagy erények, vagy pedig a mi bennetek igaz és szent, azt is pogány áldozatok füstjébe ölitek? És a mikor láttatok ördögi hadat ellene törni az igaznak és láttatok elárultatását az igazságnak, hogyan állottatok ott, ugy-e mint Pilátusnak hős neje, bátran kiáltva: ez igaz, ártatlan; vagy pedig határozatlanul, mint Pilátus, bambán, mint a tömegeből ezeken, oly sokan? Előttetek ragyogott az a fenséges alak, jöttetek-e hozzá oly közel, hogy az ő sugarainak gyújtó ereje áthathasson szivetekbe, előzőnlje lényeteket, avagy távol maradtatok, s az ő fenséges alakja ragyogott, de nem nektek. Találkoztatok-e vele szemtől-szembe, esodáltatok-e, avagy böseségeitek csak rátekintett s önfényetekben tovább menve, hagytátok őt és esodálatát — a szegényeknek?

És ha ugy éreznétek, hogy hallanatok kell pirongatását, hallanatok azt a hangot: „Ime annak keze, a ki vétkes, velem vagyok az asztalnál“, ne féljetez közeledni, mert még árulóját, a legnagyobb bűnöst, sem üzte el, ne féljetez közeledni.

Kegyelmet hirdet ez asztal!

Közeledjetez . . . így imádkozva:

Isten! irgalomnak Atyja! alázattal borulunk le előtled, érezve bűnös voltunkat. Te jó vagy és kiárasztod mi ránk áldásaidat. Lelki világunknak fényéül adtad Jézust, a te szent, legszentebb fiadat. Ah, de mily távol járunk gyakran tőle s hányszor nem követjük az utat, a melyet az életre ő mutatott. Minden szivet elfog az erőtenség, a multa gondolva. Érezzük bűnös voltunkat. Óh ne vond meg tőlünk kegyelmed mennyei jó Atya! Alázattal és bűnbánattal könyörgünk. Sőt add nekünk a te szent lelkedet, hogy az tisztiton, erősítsen, főlemeljen. A te szent lelked foglaljon el, midőn ez asztal jegyeit veszszük, hogy annak méltó vendégei lehessünk, táplálva a szentségben halhatatlan részünk.

PÉTERFI DÉNES.

Párisi levél.

Páris, 1899. márt.

(Faure Félix, a francia köztársaság elnöke. Reed Károly. Lichtenberger Frederic, a párisi theol. facultas tanára. A francia prot. társulat gyűlése.)

Szerkesztő Úr!

Mostani levelem gyászjelentéseknek lesz a sorozata. Faure Félixsel kezdem, a francia köztársaság elnökével. Nem szükség, úgy hiszem, mondanom, hogy Faure nem volt protestans, a politikai lapok elég részletesen leírták a temetés szertartásait és közölték, hogy ő r. kath. volt. De néhány sort szentelnem kell e becsületes embernek, ki iparos szülőknél volt a gyermeke, s kiben a protestantismus mindig jó akaratú támogatóra talált. A volt elnöknek Havré-ban sokszor volt alkalmá prot. vallású iparosokkal érintkezni. Az ottani prot. pap is jó ismerősei közzé tartozott és iránta becsüléssel viseltetett. Sokkal jobban ismerte, ha nem is magát a protestantismust, de a protestansokat, mint államférfiaink legnagyobb része és őket nagyon becsülte s tapasztalatból tudta, hogy a protestansok hazafisága őszinte, igaz, tudta, hogy a protestansokra a haza minden körülmények közt számíthat. Nyilvános alkalmakkal annak többször kifejezést is adott, a protestansoknak a rágalmakkal szemben igazságot szolgáltatott.

Ugy hiszem, hogy a protestantismus számíthat az új elnök Loubet jóindulatára is. Loubet egy kiváló erkölcsű és becsületességű ember, ki nem fog a rágalmaknak helyet adni, éppen mint előde nem adott. Ő is személyes tapasztalatból ismeri a protestansokat, mert Drôme megyéből származik, hol sok protestans van. Tehát bizalommal lehetünk iránta.

— Reed Károly, kiknek halála a múlt december végén történt, egyike volt azoknak, kik a francia protestantismus történetének a leghasznosabb szolgálatot tették. Reed és néhány más történelemíró alapította 1852-ben a francia prot. tört. társulatot. Reed 1819-ben született Párisban és párisi volt a szó legjobb értelmében; érdeklődött Páris életének mind múltja, mind jelene iránt. Mivelt érzelmű, jeles tehetségű ember volt és némelykor nagyon satyrikus. A gymn. fényes tanulmányok után a jogot végezte s aztán alpréfet lett. 1849-ben Párisba hívták a vallás és közokt. minis-

teriumba a nem kath. ügyosztály vezetésére. A következő években sokat tett a reformált egyházért, de még sem annyit, a mennyit ohajtott volna, mert az új császár nem nagyon szerette a szabadságot. Mindazonáltal a ministeriumban kivitte a consistoriumok rendezését, a presbyteri tanács és a helyi zsinat újra szervezését. De egyet nem tudott kivinni, az egyetemes zsinattartást. Hanem azt megengedték, hogy felállítsák a központi tanács intézménye oly módon, hogy e tanács tagjait a kormány nevezze ki, de csak első alkalommal s azután a tanács megújítása az egyházat illesse. Ez az ideiglenes intézkedés még ma is tart, és az egyház ma is várja a köztársaságtól, hogy teljesítse azokat az ígéreteket, melyeket a császárság tett, s melyek eddig sohasem teljesítettek. Read vitte be az egyházba a „suffrage universel“-t a presbyteri tanácsok választásánál. Addig az csak a consistoriumi választásoknál volt meg. Szóval azt lehet mondani, hogy az egyházak jelenlegi szervezete nagy részben a Read műve. A mennyire tőle telt, javította az első köztársaság idejében hozott törvényt. (La loi de germinal, an X.) Read javította az egyházi igazgatást is.

Nevezetesebb történelmi munkái: Daniel Chamier (1859.) *Memoires de Dumont de Bostaquet* (1864.) Ezen kívül kritikai kiadást rendezett Agrippa d' Aubigné, F. Hotman, Pierre l' Estaille műveiből. A párisi városház leégése után (1870.) rendezte a városi muzeumot. S végül megírta azt a nevezetes munkát. „La France Protestante“, mely már két kiadásban jelent meg. A francia protestansok halás emlékezetben fogják nevét tartani.

— Read elvesztése után néhány nappal a francia protestansok Lichtenbergert vesztették el, a párisi theol. facultás kicérde-mült tanárát. Lichtenberger Frigyes 1832-ben született Elzászban, s lutheránus vallású volt. Tanult Strassburgban, Németországban és Párisban. Tanulmányai elvégzése után strassburgi theol. tanár lett. Az 1870-iki háború után azonban Strassburgot elhagyta. Fényes ígérekkel kecsegtették a maradásra, de hasztalan. Strassburgot elhagyta, miután a Saint Nicholas templomban könyvekre indító beszédet mondott Elzász gyászáról. Párisba jött és ott eleinte a Taitbout templomban prédikált s bölcselemi és theol. tanulmányokat írt. 1873-ban megjelent tőle: „Histoire des idées religieuses en Allemagne, 3 vol. in 8°. E közben folyton azzal foglalkozott, hogy a Strassburgban elvesztett theol. fakultás Párisban újra szervez-tessék. És sikerült is a kormányt e tervnek megnyerni. 1877-ben felállított Párisban a prot. theol. facultas, az Arago boulevardon. S ő lett annak első dékánja és egyik legkitünőbb tanára. Husz évig volt itt tanár, a keresztény erkölestant adva elé, melynek egy része nyomtatásban is megjelent. 1877—1882-ig több munkatárs közre-működése mellett kiadta: *Encyclopedie des sciences religieuses*“ 13. kötetben, mely nagyon becses munka, s mely ma minden lelkész könyvtárában megtalálható. Adott ki egy kötet *Meditation* is.

Ezelőtt néhány évvel visszavonult s több kiadatlan munkát

hagyott hátra. Több megpróbáltatás is érte. Két fiát nagy korukban vesztette el, mikor előttük szép jövő állott. Benne egyike hunyt el a Strassburgból átjött legkitünőbb tanároknak. Sabatier szépen méltatta régi kartársa érdemeit. A temetést követő napon meg a strassburgi facultásnak egy volt növendéke, a francia prot. tört. társulat titkára rótta le a hála adóját régi tanára iránt, ki fiatalabb volt, mint Cunitz, Reuss és Schmidt s tovább maradt tanítványainak barátja, s mindig az egyéniségek szabad fejlesztésére törekedett.

— A francia prot. tört. társulat közgyűlését Párisban tartotta febr. hónapban. E gyűlés össze volt kötve a nantès-i edictum törvénybe igtatásának emlékével. 1599-ben igtatott IV. Henrik edictuma törvénybe a párisi parlament által. A gyűlést az Oratoire templomban tartották Ch. Waddington, a Sorbonne régi tanárának elnöklete alatt. Armand Lods olvasott fel értekezést azokról a nehézségekről, melyekkel a királynak meg kellett küzdeni, hogy a törvénybe iktatás megtörténhessék királysága különböző parlamentjeiben. Némelyik parlament, mint a normandiai csak tíz év múlva engedett a király óhajának. De IV. Henrik kitartott, ő a lelkiismereti szabadságot és a polgári egyenlőséget akarta. Irtózott a vallás miatti polgári háborútól. A kath. papság mindent megtett, hogy a szenvedélyeket felizgassa a törvény ellen. De IV. Henrik hajthatatlan maradt és Franciaország félszáz évig a béke áldásait élvezte.

Ha XIV. Lajos tiszteletben tartotta volna elődje akaratát és nem vonta volna vissza a nantès-i edictumot, ma Franciaország kétségtelenül jobb helyzetben volna, mint a milyenben jelenleg van. Lods után a tudós Weisz ismertette a párisi protestansok történetét a nantès-i edictum közzététele előtti időből. A hugenották a folytonos üldözések ellenére, életök veszélyeztetése árán sem szüntek meg Párisban istentiszteletet tartani, magánházaknál vagy földalatti helyeken. Főolvasó több részletet közölt az üldözésekből s azokról az óvintézkedésekről, melyeket a hugenották tettek, hogy nehogy az üldözők meglepják vagy hűtlen testvéreik elárulják. A kitűzött időben nem mindig jöttek össze, hogy a veszélyeket, a töröket kikerüljék.

A hallgatók csaknem rövidnek találták azt az órát, a meddig a főolvasás tartott.

CHARRUAUD D.

Gondolatok.

Az ember igyekezzék jóakaróit megtartani és számukat szaporítani, de soha meggyőződése, avagy tisztessége árán.

*

Ki másoknak hizeleg és kedveskedik olyan dolgokkal, melyek nem léteznek, oktalanul cselekszik. Okos ember úgy sem hiszi el, miután átlát a szitán. Tehát nem lőtt a czélba és ezzel leszáll annak véleményében. Oktalan, hü ember pedig, ki saját tömjénfüstjében kéjeleg — ki annyira meg van győződve a maga kiválóságáról, hogy egyebet úgy sem lát — szükségképeni hódolatnak veszi azt és így : hegyre hordja a földet.

*

A szerencse szárnyra kap némelyeket és a magasba visz, hogy később annál nagyobb legyen az esésük.

*

A ki a maga véleménye mellett nem türi meg a másokét, előbb-utóbb át fogja látni ennek helytelenségét — csak lehet, már későn. Tehát soha se mondd, midőn véleményt nyilvánítasz: ez így van, nem lehet máskép, hanem: én így gondolom, de lehet a másé jobb az enyémnél.

*

Két kard nem fér meg egy hüvelyben, mondja a példabeszéd, és ez igaz is. Azért forgassuk csak rendre azt a kardot.

*

Ha elgondoljuk, mennyi áldozat és egyéni csalódás után, mondjuk a legjobbak reménye hiúsultán épült fel a mai társadalom és ezzel szembe állítjuk mindazt, mit tagjainak nyújt, kitetszik, hogy ebből egyetlen nem nyerünk. Még hosszú idő fog eltelni, míg e számtételünkben megfejtjük azon ösmeretlen x-et: hol minden egyén, a törvény előtti egyenlőség mellett, megtalálhatja a tisztességes élet fenntartására szükségeseket, ha arra munkája és fáradozása után törekszik. Ezt pedig el kell érniük, mert nem utopia.

Szerencsétlen, elesett ember mindig lesz, csak az intézmények ne tegyék azzá.

*

Miért élsz? miért kinlódol az élet sok bajával: csak azért, hogy megélhess? ha nincsen magasabb eszményi czél, mely munkára sarkal,

hogy azt elérhesd? Hol találsz meg az ebben rejlő örömeket, melyek bátorítanak, megedznek a további küzdelemre?

Ezek nélkül az élet csak vegetatio.

Lusta tespedés, mely lassu lépéssel visz a sir felé, melybe remény-ségeidet már eleve eltemetéd.

*

Vágyaink és reményeink keletkezésével és beteljesülésével úgy vagyunk, mint az élőfa a leveleivel. Minden tavasz meghozza a fának leveleit; az őszi utánnuk jön és magával viszi. Az elsárgult falevelekben, melyeket az őszi szél felkavart, kutató szeme már nem ösmer reá saját kedvenceire, kiket karjain ringatott és nem tudja, vajjon ugyanazok-e, melyeket, lelke megnyugtatóására, a kikelet kifakasztott. A természetben a megsemmisülés és megújulás közel szomszédok.

Mi is örömeink nyíló virágainak szirmait, rendre, gondtalanul leszakítjuk, későn észleljük, hogy kellett volna azokból a jövőre megtartanunk és midőn a felette kesergésünkben nem tudjuk, mit tegyünk: az első kellemetlen meglepetésből kiocsudva, képzeletünk már előnkbe festi a jövődők tarka képeit, ábrándalkotta várakat, melyekbe valószínűleg soha sem léphetünk be.

Csapások érnek. A halál rémes alakja benyit hozzánk, gyászt hozva magával. Levettek, elfásultak vagyunk, de a mint kitekintünk ablakunkon és az udvaron meglátjuk a kis gyermek vidor arczát, a mint kezeit felénk nyújtja, mintegy mondva: Ne csüggedjete el! Im én itt vagyok, bennem, értem éljete, én mindent pótolok — háborgó lelkünk lecsendesedik.

Megnyugszunk, mint a tenger az apály beálltával. Megpróbáltatásunk láza alább hagy és szervezetünk, mely az élet fentartására szükséges anyagot helyrehozni kívánja, onnan veszi, hol azt közelben megtalálni véli. A száradni indult növényzethez hasonlóan, melynek gyökerei felszivják a szomszédos nedves érnek vizét. Így megindul, az embernek testi és lelki életében, a megakasztott anyagcsere.

Ezen némelykor nagy szenvedések által egymásra halmazott élet-sejteknek gyűrűi alkotják életünket.

*

Az emberi ész alkotásai nagyszerűek, csodálatra méltók. Ki ezelőtt egy évszázaddal előszámlálta volna mindazon találmányokat, melyeknek az emberiség most birtokában van, bolondnak tartják. A gőzt szolgálatába vette szárazon és vizen. Embert, árut hihetetlen gyorsasággal szállít a földteke legtávolabbi pontjaira. A villany segítségével sürgönyöket küld a tengerentuli országokba. Hangot, zenét átszármatatja távol városokra, s az emberek egymással beszélnek száz mértföldre, mintha csak a szomszéd szobából tennénk. De ezeken sem nyugszik meg. Nem elég neki, hogy a földet járma alá kergeté, már a lég urává kíván lenni; repülni akar, mint a gyors fecske, galamb vagy a büszke sas, mely magas regioiból méltósággal tekint le reánk, tudva azt, hogy oda nem követhetjük. S ki tudja vajjon idővel nem lesz-e ebből is valami?

Sokat elért az ember és még sokat, még mostan ösmeretlent fog megalkotni.

De midőn magát, ezen dicső vivmányok jogos büszkeségével eltelve, oly nagynek képzeli, mégis kicsiny marad. Mert nincs hatalma arra, hogy adjon kenyeret az éhezőknek, vigasztalást a lelki betegeknek és erkölcsi felemelkedést az elbukottaknak.

*

Az igazság kimondása által, midőn annak kinyilatkoztatására lelki-ösmeretünk kötelez, gyakran nem érzük el azt, a miért kimondottuk, de egyet minden esetben elnyerünk: a nemesen gondolkozóknak tiszteletét.

*

Vajjon mi által szerzünk magunknak a jelenben és családuknak a jövőben nagyobb elösmerést és mi által emeljük inkább családi nevünk prestigét, ha minden törekvésünk oda irányul, hogy a módunkban levő pompa és fény kifejtése mellett mentől nagyobb vagyont gyűjtsünk és hagyjunk hátra, vagy midőn egyszerű és állásunknak megfelelő étellel, melylyel a vagyoni gyarapodás is szokott járni, nem feledkezünk meg a lelkigazdagságról sem és juttatunk feleslegünkből a szükölködőknek és az emberies czélokot munkálók kezei közé is?

Erről gondolkozik minden jobb módu családfő, midőn helyes, nemes életfeladatot kíván maga elébe kitűzni.

S választása akkor bizonynyal az utóbbira kell hogy essék.

*

Az igények nagyok. Megszerzünk mindent, úgy a mint illő, mert addig halljuk, hogy nem maradhatunk el, míg elhisszük. De ez nem megy könnyen. Gondolatainkat elfoglalja az anyag. Lelkünknek nem marad ideje a magába térésre és parlagon hagyjuk magunkban azt, a mi legnemesebb.

Ideáink átalakulnak. A kor-nevelte szabász végig szel rajta, ma egyet, holnap mást nyes le róla, mindig a jóból, az emberiesből, míg megnyerjük a modern izlés alakját. És mi az eredmény? Egy ujkorí mintaember, előre körül határolt észjárással, lenézője mindeunek, mit az életben szépnak, nemesnek ueveznek. Mind többen sereglünk ezen kibontott zászló alá és maholnap, ha vizsgáljuk önmagunkat, nem fogunk egyebet lelni, csak a maga hasznát kereső észit, a kereskedői szellemet és érzést. A világot befutó üzért, ki mindenütt a saját érdekét plántálja be, mely nem ösmer más megbecsülni valót, csak önmagát.

Nagyon kevés család van, mely megőrizte magában az ősi erényt és megvetéssel illeti a kufár szellemet, melynek a világ hódol; hol többre becsülik a jellemet, őszinteséget és a szívnek igaz, nemes érzelmeit a külsőségeken kapkodó divatmajmolásnál és azon erkölcsöt rontó hitnél, mely csak a vagyon előtt hajlik meg és csak annak áldoz, azt egymagában meg nem illető tisztelettel. Midőn az üres szív csak azért mutat érzelmeket, hogy vagyont vagy állást nyerjen általa, mert úgy hiszi, hogy a boldogság ebben van és ha czélt ért, látja mily szeren-

csétele: annál inkább becsüljük meg azon keveseket, kik ellent tudnak állani e közkézen forgó méreg hatásának, mert ahhoz jellem és lelki erő kell.

*

Mi marad meg a közügy emberének, ha a szerencse elfordul tőle, midőn elhagyják jóakarói és a barátok addig tömött sorai, midőn nélkülöznie kell az elösmerés, a ragaszkodás kedves szavait, midőn gáncs támad és a rossz indulat szövi leleményekben gazdag titkait, midőn elhagyja minden és magányosan áll, mint léprás beteg, kihez nem mernek közelíteni az emberek? Mi marad számára? Semmi, semmi! és mégis minden, mert megmarad lelkében a teljesített kötelesség édes érzete.

Ezt, ha megszereztük, nem veheti el tőlünk emberi hatalom.

*

Ha a mindennapi élet küzdelmeiben lejárva, otthonunkba térünk, fáradt tagokkal és ellanyhult idegekkel, nyugodalom az, mit megkívánunk.

De nemcsak a testi, hanem a lelki nyugalmat is. Midőn lelki-ösmeretünk helyeslőleg int hánvas fejével és komoly arczán meglátszik a megelégedés érzete a felett, a mit tevének.

BR. PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Theologiai ismeretek tára. A Zoványi Jenő theol. m. tanár, tiszaföldvári lelkész által szerkesztett ismeretek tárából megjelent a XII. füzet, mely a III. köt. 1. füzeté. Jeleztük és csak ismételnünk lehet, hogy ez encyclopaedicus munka nagy hiányt tölt be irodalmunkban. Az egymásután jövő füzetek a tudós történelemírónak és dolgozó társainak szakavatottságáról és lelkiismeretes munkálkodásáról tanuskodnak. A jelen füzettel az ismeretek tára már az O betűig jött le. Az egyes füzetek ára 30 kr. Bolti ár magasabb, a I—II. köt. 6 frt.

„Ujabb egyházi beszédek.” Irta Léva y Lajos sárkereszturi ref. lelkész. A könyv terjedelme 189 lap. Tartalmaz 17 egyházi beszédet és öt esketési beszédet. Ára 1 frt 20 kr.

A beszédek közül kevésben van felosztás, de szerző a felvett eszméket szépen és meggyőzően fejtegeti. Beszédeiben találóan idéz nagy íróink és költőinktől, valamint a szentírásból is. Ezek az idézetek még kedvesebbé teszik beszédeit. Idéz még az énekes könyvből is, a mi a nép előtt teszi széppé beszédét, sok beszédében a történelemből is találó példákat sorol fel. Az Ur házának szeretete című beszédében aggasztja a felekezetenélküliség, hogy sokan a hitetlenek visszaélnék ezzel a nagy szabadsággal, a mit mi is osztunk, mert a szabadságnak is van határa, s a mindennapi életből látjuk, hogy a korlátal ellátott gyümölcsösben is inkább meg vannak kimélve a csemeték, mint a kerítetlen helyen s jobban is nőnek. Szól korunk, társadalmunk sok kérdéséről,

mindenütt tárgyilagosan és helyes érzékkel. A beszédek közül szépségükkel kiválnak Aranyynál is jobb a kedvesség, a megelégedés, a könyv egyik leg-szebb beszéde az Ur házának szeretete, pásztorok vigyázatok, melyet lelkész-avatás alkalmával mondott el, míg az ezredéves ünnepi beszédet és Erzsébet királyné emlékezete című beszédeket nem tartjuk a sikerültebbek közül valóknak.

A 173 lapon így ír „ha hogy“, a mi előttünk, szokatlan, pedig a mondat értelme szerént épen h o g y h a kellene vagy is, h a. Légy hiv mindhalálig című beszédében a Krisztusi elégtétel tanát hirdeti, a kis kathekismus 80-ik dicséret második versét idézve, a mivel egyet nem érthet a modern theologus.

Krisztus születése nagy öröm című beszédében a 10 lapon azt állítja, hogy Krisztus előtt az emberiség a bünösök útján bolyongott, holott az ő kor sok nemes jellemet mutat fel, a mit bizonyít Izrael és a görög s rómaiak történelmének sok nagy alakja. E megjegyzéseink mellett a fennebbi előnyei mellett ezek a beszédek nagy haszonnal használhatók s az egyházi irodalomban nyereség, hogy napvilágot láttak. (E. D. M.)

Bibliai történetek. A népiskolák III.—IV. osztályai számára. Irta Tartsa-falvi Albert igazgató-tanító. Második javított és bővített kiadás. Ára kötve 35 kr. Székely-Udvarhely, Betegh Pál könyvnyomdája. Az unitáriusok egyh. képv. tanácsa által jutalmazott pályamunka rövid időn már második kiadást ért. Az ő és újszövetségi történeteket, a vallásnak és erkölcsnek eme remek képeit a leg-szemléltetőbb formában tárja fel e könyv. Már régen megírta Kazinczy, hogy e történetek tudósos magyarázása a gyermekeknél inkább ártana, mint használna. Ne féljünk, hogy „az a mythologiai szín, mely e historiákon előmlik, a gyermek fejét megtévesztheti, örvendjünk inkább, hogy szép festésekkel tölti el lelkét“. A mit Kazinczy irt, az a mostani neveléstudománynak elve. A könyv-írója ezt az elvet nemcsak ismeri, hanem követi is. A bibliában találtató életképeket nem bonczolja, hanem jeleníti, a történeteket elbeszéli, miből aztán a tanulás magától következik. Az érzelemre hat és tanít. A nevelésben és oktatásban tett sok évi tapasztalat, szélesebb látkör és írói hivatottság nyilvánulnak e könyvben, mely alkalmi imákat is tartalmaz.

Útmutatás a szőlőmivelésre. A földművelésügyi magyar kir. minister kiadványa. Budapest. Ára 1 korona. A földművelésügyi minister tapasztalt szakférfiakkal munkálatot készített a helyesebb szőlőmivelésre, különös tekintettel az 1896. V. t. cz. végrehajtására, és ezt most egy külön könyvben közre bocsátotta. Az útmutatás ábrákkal és rajzokkal van ellátva. E hasznos munkálat lelkészeknek és tanítóknak a kik eziránt egyszerű levélben vagy akár levelező lapon a földművelésügyi m. kir. ministerium szőlészeti osztályához fordulnak, ingyen küldetik meg.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület apr. 18-án Kolozsvárt tartott közgyűlésén a megüresedett püspöki állásra Dr. *Bartók György* szászvárosi lelkészt választotta meg, ki előbb Nagy-Enyeden volt lelkész és tanár.

Spears Róbert, angol unitárius lelkész 40 évi buzgó szolgálat után, 74 éves korában, f. évi febr. hó 5-én elhunyt Londonban. Élet-

története nagyon tanulságos. Nálunk az ilyesmi szinte hihetetlen. Iskolákat, theologiai tanfolyamot nem végzett, s mégis egy valódi minta lelkész lett belőle. Szegény sorsban születvén, önerején képzelte ki magát. Szülői kovács mesterségre adták, mely foglalkozása mellett szabad idejét olvasásra és tanulásra használta. Később pályáját megváltoztatta, tanító lett. A tanítóból methodista lelkész. Ismeretségbe jövéen Harris unitárius lelkészszel, az unitárius hitelveknek lett hirdetője és buzgó apostola. A vidékről Londonba ment papnak, s 1867-ben a britt és külföldi unitárius társulatnak segéd- s 1869-ben rendes titkára lett. Titkársága idejében rendkívüli tevékenységet fejtett ki. Channing műveinek egy shilling-es kiadásával tett nagy szolgálatot az unitarismusnak. Írt egy művet az „Unitárius jelesekéről“, egy „Unitárius kézi könyvet“. Miss Sharpe-al „Channing House-school“ czímen egy felsőbb leánynevelő intézetet alapított, unitárius lelkészek leányai számára, Londonban. Vallásos nézeteit illetőleg conservatív volt; s ezért meghasonlott a szabadabb elvű unitáriusokkal Theodor *Parker* műveinek a kiadása miatt, s 1876-ban a titkárságról lemondott. Hogy mily hasznos szolgálatot tett, mutatja az, hogy 20 ezer fít jutalmat adtak érdemeinek elismeréséül. A titkárságról való lemondása után is folytatta hasznos tevékenységét. A külföldi missiónak lelkes pártolója volt. Különösen velünk nagyon rokonszenvezett. Erős unitárius volt s egész lélekkel harczolt az unitárius név fentartása mellett, melyet többen el akartak hagyni s csak keresztény czímet használni. Szerkesztette a „Christian Life“-ot. Finom, megnyerő modorú ember volt s derék családapa. Életét örökös munkásságban töltötte el, s ugyszólva munkaközben is halt meg. Temetése nagy részvét mellett ment végbe. Három unitárius lelkész teljesítette a kegyeletes szolgálatot. (K—s.)

A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének tárgyalását rendes szokása szerint Wlassics most is egy szép, minden részletre kiterjedő, magvas, tervekben, törekvésekben, gondolatokban gazdag beszéddel nyitotta meg. Fájdalom tölt el, ha látjuk, mint kell minden nagyobb lépésénél mindig csak a pénz, az anyagi hiány miatt panaszkodnia s nagyszabásu culturális politikájában e korlátokkal küzdenie. Culturpolitikájának vezető gondolata — a mint előbbi évekből már ismerjük — az, „hogy állami és nemzeti egységünk előfeltételét a culturintézményekben, a hazafias érzésekben, a közös törekvésekben és eszményekben összeforrott magyar nemzeti cultura képezi“. A gyökeres tanügyi rendszerváltozások előkészítésében és kivitelében a legnagyobb óvatossággal jár el, mert egy alapjában elhibázott rendszer a nemzet életérdekeit derékon támadhatná meg. Vezérelve az, hogy a reformok egységesen, párhuzamosan összeségökben készítendők elé s gyorsan, erélyesen, de fokozatosan viendők keresztül. A vallásügynél a lelkészi jövedelem kiegészítését időben is, összegben is hamarabb akarja végrehajtani, mint eredetileg tervezve volt. A felsőoktatásnál a *munkaidő* és a *szünidő* új rendezését tartja leghamarább megoldandónak. Behozandónak tartja a *kötelező collegiumok* behozatalát. Második elve a *kötelező tudorság megszüntetése* s a *tudorság tudományos jel-*

legióvó szervezése. A *tanúrképzés*-nél szükségesnek tartja, hogy az egyetem alkalmazkodjék a követelményekhez s a tudományos buvárkodás mellett a *tanítás művészetére* is sulyt fektessen. A *középiszkolák*-nál azok beléletének fejlesztésére kíván kiváló sulyt fektetni. A tanterv-revisionál az *egységes jogositásu középiszkola* gondolata vezérelte. *Internatusok* és *alumniumok* szervezésének barátja, hogy a tanulók ne legyenek kitéve a felügyelet hiányából származó bajoknak. Megemlékezett arról az actióról, melyet a képzőművészeteknek az iskolába való bevitele érdekében kifejtett. Azután a *tanítóképzésről*, *kereskedelmi oktatásról*, *felsőbb leányiskoláról* mondta el elveit, terveit s áttérve a *népnevelésre* a hit és vallásoktatás fontosságát hangsúlyozta. Az ingyenes oktatást csak lépésről-lépésre valósíthatja. Tanítói korpótlékok, községi és felekezeti tanítók fizetésének kiegészítésénél tulkiadásoktól sem fog visszalépni. Még a *polgári iskoláról*, *kisdedovásról* és művészeti *politikájáról* szólt s így megrajzolta a magyar culturélet képét, hűen, szépítés nélkül, hivatkozva arra, hogy a nagy czélok s a rendelkezésre álló eszközök aránytalanságának sulya működésére nehezedik. — Ezek beszédének vezető gondolatai. Ezzel a beszéddel nyitotta meg a vitát, a mely egy egész és két fél ülésre terjedett. Azok közt a szónokok között, a kik a közoktatási tárca költségvetésénél a vitában részt vettek, *Óvári* vetett fel egy szép gondolatot, hogy t. i. a határszélék nemzeti iskolákkal bástyáztassanak körül. S *Komlóssy* sürgette a tanárok társadalmi állásának emelését s fizetésük rendezését. Ki kell emelnünk még *Heck János* és *Berzeviczy Albert* beszédeit, kik, bár ellentétes álláspontokból, a művészeti politika irányítására termékeny gondolatokkal járultak ahhoz a szép vitához, a melyért egyik tekintélyes napi lap a magyar országházat — kétségtelenül tulságosan nagy jóakarattal — a művészetek parlamentjének nevezte. (G. K.)

Katholikus americanismus. Ezelőtt néhány tíz évvel Hecker amerikai róm. kath. lelkésznek az a gondolata támadt, hogy a római egyház tanait módosított alakban hirdesse, hogy a visszatetsző vonások eltűnjenek. Irányának képviselőjére egy rendet alapított, a paulinus atyák rendjét. A catholicismusnak e formáját Amerikában „heckerismus“-nak, Európában „americanismus“-nak nevezik. Közlebbről megjelent a Hecker atya életrajza és a róm. kath. egyházban heves vitát idézett elé. A régi szerzetek állást foglaltak a heckerismus ellen, mely sok róm. katolikusra hatással volt Amerikában és azt kívánták, hogy az egyház hű fiai figyelmeztessenek, hogy a róm. kath. egyházban americanismus nem létezhetik, mert az egyház egy, változhatatlan és oszthatatlan. A pápa ezért encyclicát intézett Gibbon bibornokhoz, melyben egyfelől megengedi, hogy a heckeristák az eddigi módon prédikáljanak, de másfelől kinyilatkoztatja, hogy a Krisztus csalhatatlan képviselője által tanított egyházi tantól a legkisebb pontban sem lehet eltérni. Hát ez diplomatikusnak elég diplomatikus nyilatkozat. Nem kifogásolja az americanismust, de hangoztatja, hogy az egyház Amerikában nem lehet más, mint a mi a világ többi részében. De tényleg a dolog nem úgy áll. Tényleg az americanismus más, mint a pápai udvar

vagy Spanyolország katholicismussa. Az americanismus a katholicismusnak egy új formája. Az amerikai katolikusok a katholicismust e formában szívesebben fogadják. Az ultramontan, jezsuita szerzeteseket, a kik a népeknek annyi veszedelmet okoztak, hagyják Európának, hol azoknak még a protestánsok között is akad egy-egy bámulója.

John James Tayler leánya. A szép fekvésű cottage felett, mely London egyik külvárosában, Hampsteaden a Rosslyn-hillen van, mély gyász ül. Lakója, John James Tayler leánya, elköltözött. Az emlékek, a melyeket hátrahagy, túlterjednek a magán élet körén. Atyja munkássága iránt mindig kiváló érdeklődést tanusított s utazásaiban hű kísérője volt. Elkísérte a magyar unitáriusok 1868-ban Tordán tartott ünnepélyére is, hol Tayler, mint az angol unitáriusok képviselője jelent meg. Atyja 1869-ben elhalálozott és azután nem sokkal Tayler leánya férjhez ment T. Smith Oslerhez. De atyja szellemének azután is áldozott. 1876-ban újra kiadta atyjának történelmi jeles művét: „Retrospect of the Religious Life of England“ és 1877-ben egy másik munkáját: „Christian Aspects of Faith and Duty“, mindkettőhez előszót írva. Tayler leánya mivel nő volt a férfiúi modor keresése nélkül és fegyelmezett gondolkozású gyengeségek nélkül. A dolgokat és embereket nem a szeszélyen keresztül látta, hanem helyes álláspontból tudta megítélni és értékük szerint mérlegelni. Sokat forgott férfiak társaságában. Atyja házánál Martineau, Weeksteed és más jeles férfiak gyakori vendégek voltak. De nőiességét meg tudta tartani. Sok szellemet és tudományt fogadott lelkébe, de azért gyakorlati jó érzékét nem veszttette el s férje egy példányszerű házi nőt birt benne. A Rosslyn-hilli cottage üres lett. De felette lebeg egy felvilágosult, mély vallásosságú nőnek emlékezete és az arra menők mindig kegyelettel fogják említeni: Itt lakott a John James Tayler leánya.

Gyász hírek: Özv. *Szindi Nagy Lajosné*, Hlawa Katalin febr. 20-án elhunyt Kolozsvárt 75 éves korában. Nagy Albert torda-aranyosi megyei hivatalnok, Nagy Miklós Bánffy-Hunyadon gyógyszerész és birtokos, Nagy Gyula főisk. tanár és Nagy Berta, Veres László birtokos és kereskedő neje az elhunytban édes anyjukat gyászolják. — *Inczefi József* főiskolánkban elemi osztálytanító mártius 20-án 31 éves korában megszűnt élni. A tanügy egy buzgó munkást veszttett benne. — Szász András vadadi unitárius lelkészt érzékeny csapás találta. Ápr. 8-án elragadta tőle a halál szeretett nejét, *Nagy Zsuzsánnát* élete 22-ik s házasságuk 2-ik évében.

ARANYKÖNYV.

Az »Ezredéves Emlékalap«-ra tett kegyes adományok.

(Tizenhatodik közlemény.)

220. Árkosi egyházközség	5	frt —	kr.
221. Mózes Mihály abrubányai lelkész	1	frt —	kr.
222. Létay Domokos sinfalvi lelkész a maga, neje Török Etelka, gyermekeik: Cornelia, Árpád, Ilona és Margit részéről	13	frt —	kr.
223. Bedő Sándor adóhivatalnok, Segesvár	1	frt —	kr.
224. Albert Lőrincz, bölöni isk. mester gy.-ivén: Lőfi Áron 50 kr. Lőfi Zulejka 50 kr. Lőfi Odón 50 kr. Albert Lőrincz id. 50 kr. Albert Lőrinczné Nagy Róza 50 kr. Albert Róza 50 kr. Ifj. Albert Lőrincz 50 kr. Özv. Albert Áronné Mikó Zsuzsánna 50 kr. Teleki Gáborné Albert Zsuzsánna 50 kr. Agyagásai Nagy József 50 kr. Kisgyörgy Tamás 50 kr. Ifj. Kovács István 10 kr. Tana János 50 kr. Siki István és neje Lőfi Ilona 50 kr. Sikó György 50 kr. Varga Gergely 10 kr. Ifj. Mikó József 5 kr. Ifj. Tóth Ferencz 5 kr. Id. Lakatos János 10 kr. Kisgyörgy Lajos 10 kr. Pál János felszegi 10 kr. Pál Miklós felszegi 10 kr. Id. Tana János 10 kr. Tana András 5 kr. Both Miklós 5 kr. Bartha Sámuel 5 kr. Id. Mikó József 15 kr. Kozma Juszta 5 kr. Tana Gergely 15 kr. Léta Sámuel 5 kr. Léta Áron 5 kr. Tőkés Miklósné 10 kr. Boda Zsigmond 10 kr. Kozma Juliánna 10 kr. Kisgyörgy Lajos, Vajda 5 kr. Rafael Jakab 30 kr. Rafael Rózsika 20 kr. Kozma Dénes 10 kr. Szabó Dénes 5 kr. Tóth György 5 kr. Gáspár József 20 kr. Tana József 5 kr. Marczelné Szentpáli Anna 10 kr. Ifj. Pál Ferencz 5 kr. Kisgyörgy Elek 5 kr. Uzoni Izsák 10 kr. Id. Bedő Istvánné 10 kr. Pál Miklós 10 kr. Bodori Sándor 5 kr. Kisgyörgy Zsuzsánna 5 kr. Vajda Mihály 5 kr. Vajda Lajos 5 kr. Lőfi Boldizsár 20 kr. Boda Dénes 10 kr. Együtt.	10	frt 65	kr.
225. Kopp József m. áll. vasuti hivatalnok, Kolozsvár.	5	frt —	kr.
226. Santroch Alajosné Mátéfy Margit tanárné	2	frt —	kr.
227. Barabás József tanár, Sz.-Keresztur.	3	frt —	kr.
Összesen	40	frt 65	kr.
Az előbbi 15 közl. összege	2206	frt 20	kr.

Szíves köszönet az adományokért.

Kolozsvárt, 1899. ápr. 21.

Együtt 2246 frt 85 kr.

FERENCZ JÓZSEF,
unitar. püspök.

Adakozás a kolozsvári unitárius templom belső szepítésére.

(Hetedik közlemény.)

Koronka Antalné, Sylvester Zsuzsánna urnő	100	frt —	kr.
Binder János	2	frt —	kr.
E közlemény összege	102	frt —	kr.
Előző közl. összege	1329	frt 11	kr.
Összesen	1431	frt 11	kr.

A szíves adakozásért hálás köszönet.

Kolozsvárt, 1899. ápr. 25

PÉTERFI DÉNES,
unitárius pap.